

MEHMED CHALIFE »TÁRICH«-JA AZ 1625–1664. ÉVEK ESEMÉNYEIRŐL.

Mehmed Chalife ifjabb korában mint Kodzsa Kenán pasa ics oglánja, 1636-ban elkísérte urát a Rákóczi György ellen indított hadjáratba. Valószínűleg ezen útjával kapcsolatosan jutott el Budára, melynek Bécsi-kapuját, illetőleg a benne elhelyezett fegyvereket megemlíti. Később, Kenán pasa bukása után visszakerült az udvarba, ahol a szeferli odába osztották be. A „szeferli oda“ alkalmazottai a szultán kiszolgálására voltak kijelölve s emellett énekkart alkottak. Mehmed Chalife mint kávéfőző közvetlen közelből látta IV. Murad utolsó éveinek, Ibrahimnak és IV. Mehmed uralma elejének kormányzását, illetőleg érintkezett azokkal, akik arra befolyással voltak. Kedvelt híve volt a derék Juszuf agának, kit egy mesárikkal (költeményel) is dicsőített azért, mert ez különös támogatója volt a szeferli odának.

Mint szemtanu, részletesen elbeszéli korának rettenetes janicsárlázadásait, köztük a csinar vakászi néven ismert borzalmas napokat, mikor a janicsárok a sztambuli terek platánjaira tömegével akasztották fel a legbefolyásosabb udvari embereket. Tarchondzsi Ahmed nagyvezérsége idején látta és feljegyezte az első török költségvetés fő tételeit, s a Köprülük korában is állandóan az udvarban teljesített szolgálatot és az udvar közvetlen szolgálatában közvetlen forrásból értesült korának eseményeiről.

Mehmed Chalife 1650 szept. 27-én kezdte írni munkáját, 1665 márc. 12-én fejezte be s megírásának színhelye, illetőleg írójának személye után *Tárich-i gülmáni*-nak, a gülamok¹ (szolgák) testületéből származó történelemnek, gülman (szolga) által írott tárichnak nevezte el. Minthogy huszonnégy évvel korábban lefolyt eseményeket megtörténtük sorrendjében mond el, helyesnek látszik Ahmed Refik azon következtetése, hogy azokat korábbi jegyzetei alapján állította össze.²

A *Tárich-i gülmáni* részletei a török tárichok tulajdonosságait viselik magukon. Mehmed Chalife nem tud teljesen szabadulni az oszmanli-török történetírói stílus frazeológiájá-

¹ *Gülam*: szolga; többese gülmán.

² Mehmed Chalife: *Tárich-i gülmáni*, Isztambol H. 1340 (Kr. u. 1924) 5. l.

tól, bár egyes helyeken szemmel láthatólag törekszik erre. Azon kevesek közé tartozik, akik legalább egyes szakaszaikban egyszerű nyelven szólnak. A magyar vonatkozású részek hű fordítása is feltűnteti, hogy izgalmas események gyors elmondása közben elfelejti az ünnepélyes frázisokat s a más-különböen kötelezőnek tartott formákat és kizárólag a részletes közlést tartja céljának. Pedig saját szavaiból tudjuk, hogy művét, vagy legalább végleges szövegezését később készítette. Szíves szobóséggel mondja el a sűrűn betoldott epizódokat. Az 1664. év eseményeit egészen röviden foglalja össze; itt azon elmélkedése lesz érdekes, mely a keresztények győzelmét, illetőleg egy ilyen győzelem lehetőségét a mohamedán vallási szemlélettel összeegyeztetni törekszik; ezen elmélkedésével önmagában a mohamedán történetíró tipikus jellemrajzát nyújtja.

Erzéket árul el az okiratok iránt is. Két hadi jelentést szó szerinti szövegében és Tarchondzi pasa költségvetését részletesen felvette munkájába.

A Mehmed Chalife által leírt korszakról már ismerünk török forrásokat. Várad ostromáról bírjuk Náimá fordítását³ (Náima egyes helyeket szó szerinti Mehmed Chalife-től vett át), az 1663—4. évek eseményeiről pedig Rásid efendi⁴ és a világotató Evlia⁵ tudósításait. A hadsereg felvonulásáról Mehmed Chalife, Újvár bevételének körülményeiről Rásid szól részletesebben. Az alább közölt fordításban új adatokat és új szempontokat is találunk.

A szöveget a török történelmi társulat folyóiratában Ahmed Refik, a sztambuli egyetem rendkívüli munkásságú tanára adta ki saját kézírata alapján, mely 1668—69-ben, tehát négy évvel a munka befejezése után készült másolat. Ahmed Refik szerint a sztambuli evkáf-könyvtárakból hiányzik, csak az udvari könyvtárban (Enderum küttübeháneszi) őriznek belőle egy példányt. A bécsi National-Bibliothek kéziratosztályában megvan ugyan egy példánya, de csonkán, az 1659. év eseményeivel végződik s így a kiadvány magyar vonatkozású gyanus helyeinek kijavítására vagy ellenőrzésére nem alkalmas. Hammer, a művében közölt bibliografiai adatok szerint,⁶ ezt a csonka példányt használta.

Az újvári hadjárat történetének közlése előtt csillag alatt beszúrtam egy rövid itinerariumot, mely Köprülü Ahmed fel-

³ Karácson Imre fordításában Szekfü Gyula előszavával kiadta a M. Tud. Akad. Budapest 1916.

⁴ Karácson Imre fordítása a Hadtörténelmi Közlemények 1896. évi 73. l.

⁵ Karácson Imre fordításában kiadta a M. Tud. Akad. 1908—1913.

⁶ Geschichte des Osm. Reiches, Pesth, 1835. III. 7.

vonulásának naplószerű adatait tartalmazza. A közlés utolsó mondatában észrevehető eltérés is bizonyítja, hogy a két forrás között csak tárgyi kapcsolat van. Viszont chronologiai adataik egyezése Mehmed Chalife megbízhatósága mellett szól.

E forrást, mint egy hosszabb munka végéhez írott rövid bejegyzést, a bécsi National-Bibliothek kéziratára őrzi. (H. O. 160. sz. a. Flügel katalogusában 996. sz. II. köt., 271. l.).

*

Az író a **bevezetésben** kijelöli célját, hogy ő, Mehmed Chalife-i Günehkjár,⁷ meg akarja írni IV. Murad, Ibrahim és IV. Mehmed⁸ uralkodásának egy részletét. Tudatja, hogy művét 1650-ben kezdte írni és hogy a három uralkodón átvonuló eseményeket három részben tizenöt fejezetre osztja, s ezekhez egy három fejezetből álló befejezést csatol. Kéri az olvasót, hogy hiányait pótolja, botlásait pedig bocsássa meg. Ezután felsorolja könyve beosztását, adva az egyes részek (báb) és fejezetek (faszl) címét.

Az első rész a IV. Murad korabeli eseményeket beszéli el. Az 1625. évi perzsa hadjáratot ismerteti. Ebből kiindulva chronologikus sorrendben közli az egyes évek harcéri eseményeit s az ezeket rendszeresen kísérő vagy velük párhuzamosan fejlődő zavarokat, melyeket az állandósult perzsa hadjáratok sikertelenségein kívül az erdélyi ügyek fokoznak.

Mínthogy 1046-ban⁹ Erdély királya, a hitvány Rákóczi¹⁰ nevű hitetlen fellázadt és zavarokat okozott, Buda és Bosznia ejálet a szilisztriai, havasalföldi és moldvai bejekkel, egyenként negyven-ötvenezer katonával, továbbá Kantimur pasa negyvenezer szélgyorsaságú tatárral ellene rendeltetett. Szerdárnak a mi urunk, Kenán pasa¹¹ neveztetett ki. Mikor ily nagy sereggel Erdély ellen haladva Havasalföld földjére léptünk, úgy történt, hogy Nuszuha pasa fia, Hüszzein, az akkori budai pasa már minket megelőzőleg találkozott az ellenséggel. Annak hallatára, hogy a gondviselés rendeléséből a hitetlenek győztek, Hüszzein pasa pedig vereséget szenvedett és

⁷ *Günehkjár*: bűnös, vétkes. A mohamedán önmegadás folyamánként írók és költők szeretik a megalázó mellékneveket. Az így megválasztott jelző az alattvalói érzület mértéke és tükré.

⁸ Uralkodásuk ideje 1623—1640, 1640—1648, 1648—1687.

⁹ Ker. időszámítás szerint 1636—7.

¹⁰ „Erdel krali erzel Rakodzi“: a török történetíró szójátéka.

¹¹ Kenán pasa kiváló vezér, ki a folyton változó politikai helyzet dacára három szultán uralkodása alatt tölt be ismételt vezérszerepet, míg a török vezérek szokott végzete őt is eléri. Mint IV. Mehmed vezére, a kozákok ellen harcolt; a lengyelországi hadjárat idején Sztambulban mint kajmakam működött (a nagyvezér helyettese). A perzsa hadjáratban Acheszchát foglalta el, utána ismét kajmakám lett; magyarországi szereplésre anadoliai bejlerbejségéből rendeli ki a szultán.

visszavonult Budára, a mi pasa urunkat rendkívüli szomorúság fogta el. De mi haszna, Hüszsein pasa megveretése után a mi pasa urunk lemondott arról, hogy Erdély ellen nyomuljon, mert Kászim napja¹² már elmúlt, a tél hidege közelgett, a hegyeket hó takarta; főleg az Erdély felé vezető úton keskeny szorosok és magas hegyek emelkednek, melyeken az átkelés nagyon bajos, ha esik a hó. „A béke — áldás” szellemében tehát békesség lőn és visszatértek Szilisztriába.

Vezéreinek meddő kísérletei után 1639-ben Murad személyesen száll táborba, hogy az elnyúló perzsa harcokat befejezze. Negyven napi ostrom árán sikerül elfoglalnia Bagdadot, a háború célját, de alig tér vissza fővárosába, még a győzelmi ünnepélyek közben meghal.

Az elhunyt Murad szultán rendkívül vitéz, óriás termetű, páratlan erejű ember volt. Nyilazásban és gerelyvetésben nem akadt hozzá fogható; gerelyének senki nem tudott ellenállni. Az elhunyt egyetlen gerelyvetéssel keresztül szúrt nyolc arnaud pajzsot küldött Budára.¹³ Mi láttuk, hogy ezek Budán a bécsi kapuban ma is föl vannak akasztva. Tizenkét dzsübbét pedig, melyeket nyillal lyukasztott át, Egyiptomba küldött.

A „tárich” második része Ibrahim¹⁴ korát ismerteti. IV. Muradnak ezen gyenge elméjű utóda alatt a kormányzati szertelenség hitvány kalandorok befolyása következtében valóságos örületté fajul. Az udvar a tudatlan vezetőknek, ezek viszont a fékevesztett janicsárságnak szolgálnak játékszerül. Hóhérváziára jutott előleik hosszú sora után, Mehmed pasa¹⁵ nagyvezér úgy próbálta helyzetét megszilárdítani, hogy panaszt vagy rossz hírt nem is engedett a szultán elé.

Mikor a boszniai vilájetet Nemsze seregei legyőzték s harmincnál több várat és palánkát elpusztítottak s azonkívül meghódították a kliszi ejaletet, a boszniai csapatok együttes jelentést akartak tenni Ibrahim szultán chánnak. De a következő nem engedték eléje, jelentésüket meghamisították, a szultánnak ezt jelentették: „Padisahom, valahol Boszniában van egy kis templom;¹⁶ azt beszélik, hogy a hitetlenek elfoglalták; de már azelőtt is az övék volt. Ami megtörtént, meg kellett történnie; egyéb újság nincsen.” Később Muszáhib Fazli pasa¹⁷ mégis öfelsége elé járult és az eseményt részle-

¹² Kászim napja az ősz kezdete, a török hadműveletek befejezésének ideje; megfelel okt. 26-ának, Szent Demeter napjának.

¹³ Evlia Cselebi szerint hat pajzsot küldött ide, „hogy a jövőmenők nézegessék” (Utazása, I. 237.).

¹⁴ 1640—1648.

¹⁵ Szüffi Mehmed pasáról beszél, de előnevét nem említi.

¹⁶ *Kilisze* törökül templomot jelent.

¹⁷ 1647—8-ban vezíri ranggal kapudan-i derja, vagyis a haditengerészet főparancsnoka, Ibrahim veje. A vázolt eset után Azak

tesen jelentette, de a nagyvezér a szultán előtt is meghazudtolta. Fazli pasa a maga igazában bízva, a szultán előtt vitakozni kezdett a nagyvezérrel, miáltal a szultán haragját vonta magára. Elzárták, de Isten segítségével néhány nap múlva kiszabadult.

Ibrahim szultánt katonalázadás szorongatja. A lázadók azzal vádolják, hogy meggyilkoltatta testvéreit. Ibrahim tagadja a vádat s igazolásul előhozatja a hétéves Mehmed herceget. A fiúcska látára a tömegből valaki elkiáltja: „dzsulusz“ (trónralépés), a tömeg fölkapja a jelszót (a trónralépésért ajándék jár) s a fontos aktus be van fejezve. A tragédia csúcspontja, hogy a trónralépési ajándékon összekapó lázadók dühét az ex-szultán fejével próbálják lecsillapítani.

*

A harmadik rész IV. Mehmed uralkodásának 1664-ig terjedő eseményeit mondja el. Az első években a politikai helyzet változatlanul borzalmas; a birodalom a csatatereken, a kormány a fővárosi lázadások láncolatában tovább is úgy vergődik, mint Ibrahim korában. A hatalomvágy mindig új áldozatokat emelt a nagyvezéri „méltóság“-ra. Mehmed Chalife megvilágítani törekszik a bajok összefüggését: a kinstár megesappant erői miatt a kormány egyrészt rosszabb pénz veretésével, másrészt a hivatalok áruba bocsátásával próbálja megszerezni azt az összeget, mely a leg súlyosabb kiadás, a szold fedezésére kellett; de mivel a pénzen vásárolt méltóság csak záros határidőre (mégpedig rendszerint három hónapra) szólt, ideiglenes birtokosai rövid idő alatt lehető legtöbbet igyekeztek kerületükből kisajtolni. A pasák és bejek pénzzsomja elől az adófizető rájá külföldre szökött, elmaradt adója megint a kinstár szegényedését siettette s új tápot adott a janicsárok és szpáhik lázadásainak. Az önmagától hízó szerencsétlenség-láncolat kulmináló pontjai a janicsárok sztambuli, vagy a szpáhiknak nevezett bandák anatóliai lázadásai szoktak lenni. Ezen időpontban az ázsiai oldalon jelentkezett a baj: Katirdzsi ölü¹⁸ szervezett hadat a kormány ellen és a főváros közelében Iszküdar-Bulgurlu közt megverte ennek csapatait. E csata után Murad pasa letétetett, mert terveit szándéka szerint nem tudta keresztülvinni¹⁹ és budai pasának nevezetve²⁰ ki, Budára ment.

Melik Ahmed nagyvezérsége alatt egy tengeri vereség robbantja ki a janicsárok lázadását. A csőceslék vezerei szemére vetik a szultánnak, hogy „jelenleg öt padisah van Sztambulban, pedig csak egynek szabad lennie.“ A kormány a főkolompokok kitüntetésével szereli le a mozgalmat. Kara Csavusnak a temesvári²¹ pasalikot adja, de még útközben megöleti az elszedített lázadót. A fiatal szultán gyorsan változó vezérei közül egyedül Tarchondzsi Ahmed-

(Azov) védelme címén a fővárosból eltávolították. Később Temesvár, majd Szilisztria bejlerbeje lett. Azon a címen, hogy a havasalföldi vajda megvesztegette (1657), Edirnébe idézték s megérkezése után kivégezték (Kámusz-ül álám V. 3415. l.).

¹⁸ „Öszvérhajcsár fia.“

¹⁹ Ismét egy szójáték: „Murad pasa murad üzere muradini szürmeindzse...“

²⁰ 1650 aug. 6-tól 1653 szept. 9-ig volt budai pasa.

²¹ A szedésben nyilvánvaló sajtó- vagy tollhibával: Tahasvar.

nek van komoly programja, a szigorú takarekosság; de a hiúságában sértett gyerek-szultán éppen e miatt végezteti ki.

Megint lázadók, főméltóságokkal léprecsalt bandavezérek vezetik a kormányt, miközben a szultánt másodszer is meggyalazza a lázadó sereg. A főkolompokok politikai leckét adnak a maguk elé idézett szultánnak: „A padisah a seregen, a sereg a kinstáron, a kinstár a rája adóján nyugszik; raja nélkül nincs pénz, pénz nélkül nincs sereg, sereg nélkül nincs hatalom. A mai sereget oly értéktelen pénzzel akarják kielégíteni, hogy azért a szultán tanácsosai személy szerint felelősek. A szorongatott uralkodó megint feláldozta leghűbb embereit s holttesteiket a palota falain kidobatta. A megdühödt tömeg a hullákat az At-mejdanira hurcolta, felaggatta a platánokra, majd földarabolva szétosztogatta és árusíttgatta a babonás népnek. Mehmed Chalife-nek hozsája mesélte, hogy látott egy asszonyt, aki egy köcsögben haza is vitt az agák zsirjából, „mert az erre meg erre a bajra jó orvosság”; a janicsárok pedig az At-mejdan környéki korcsmákban süttögtették az agák húsát és dorbézoltak mellette. A török történet ezen borzalmas napjait szokták a platánfák eseményének (csinár vakászi) nevezni.

Egymást érő rázkódások után Szejdi Ahmed, majd Köprülü Mehmed vaskeze hozza meg a végleges nyugalmat.

Köprülü Mehmed kinevezése meglepetést idézett elő. Az emberek csodálkoztak rajta: „Haj, haj! milyen időket élünk. Ilyen embert tesznek nagyvezérré, mint Köprülü Mehmed.”

Az új nagyvezért a szokásos lázadással fogadják, de ő ezt kegyetlenül vérbe fojtja, majd komoly, reális és ideális előkészületeket tesz avégett, hogy a harctéri eseményeknek kedvezőbb folyást adjon.

Az említett év dzsemári-ül evvel havának 19. napján,²² azaz subát hó 23-án, hétfői napon a tavaszi hadjárat jeléül a dzsebehane elé kitzútták a diadalmas szultáni tüt. Köprülü Mehmed korában ide szokták tűzni.

A nagyvezér táborbaszállása előtt Erdély adóköteles királya meghalt, helyére a szultán színe előtt a Héttoronyban őrzött Göрге nevű hitetlennek adományoztatott az erdélyi fejedelemség. Ez országába ment, elfoglalta baljóslatú trónját s miközben ott lakott, minisztereinek és tanácsosainak folyton azt hajtogatta, hogy padisahunk trónralépése óta mennyi baj történt, hogy az oszmanli birodalom a hanyatlás lejtőjére került, hogy a sereg fegyelmetlen és hogy ennél fogva a mindenünnen szomszédos ellenségnek nem bír ellenállni; hogy most kezünkben van az alkalom; Jézus hite segítségünkre van; szövetségünk a krétai frenkekkel s míg azok a tengeren küzdenek, mi a szárazon emeljük magasra Jézus zászláját, rontsunk át (a törökök) vilájetjein és nyomuljunk egészen Isztambul alá.

Ilyen értelmű tanácskozásait valamennyien helyeselték és a frenkekkel szövetségre léptek. Mikor megjött a híre,

²² 1657. év márc. 5-én.

hogy az iszlam birodalomra csapást zúdítani eltökélt szándékuk, a tatár chánt fermánnal Erdély ellen rendelték, a nagyvezér pedig kapudan Topal Mehmed pasát²³ az említett hó 28. napján, szombati napon, egy vezérhajóval (jedek) és harminc kadirgával a Földközi-tengerre a frenkek ellen küldte.

Az említett év s'abán hó 5. napján²⁴ a nagyvezér is megindult s miközben Buzdzsa²⁵ szigete felé tartott, a hitetlenek flottája megütközött a szultánival.

A csata lefolyásának ismertetése végett közli a válíde-szultán agáihoz küldött levelet. Az ütközet hevességét jellemzi Kücsük Mehmed szandzsákbej hősiessége, ki hatvanad-magával a parton talált két ladikon támadott meg és foglalt el egy velencei hadihajót. Hosszú idő óta ez volt az első tengeri csata, mely a mohamedán flotta győzelmével végződött.

A hitetlenek veresége után a nagyvezér Buzdzsa szigetét erős zár alá fogta s miközben ágyúzta, a nagyvezérhez megjött a hír, hogy a tatár chán, kit a minap Erdély ellen rendelték, a fölséges Isten segítségével a hitetleneket legyőzte, ötven-hatvanezer embernél több a gázik kardélére, ugyanannyi fogságukba, sok ágyú és tábori fölszerelés zsákmányukba esett. A hír a mohamedán seregnek nagy lelki erőt adott; az ellenség szeme előtt fényes ünnepségeket rendeztek. Isztambolt is kivilágították, a mohamedánság vigadott. A hír örömmámora után a nagyvezér elfoglalta Buzdzsa szigetét.

Közli a nagyvezér levelét a harc lefolyásáról.

A nagyvezér Buzdzsa szigetének elfoglalása után azt alaposan kijavította s Limije²⁶ várának elfoglalására kiküldte Topal Mehmed kapudan-pasát, ő maga pedig azzal a szándékkal, hogy a tavasszal személyesen hadat vezet Erdély fejedelme, Rákóczi-fi György ellen, Buzdzsa szigetéről telelésre Edirnébe indult.

A felséges padisahot Edirnében érte a győzelmek híre. Ünnepségeket rendeztetett, az udvar vigadott, de a köznép és a tábor az erdélyi hadjárat előkészületei és a kemény tél miatt sokat nélkülözött.

A nagyvezér 1068 ramazán 22-én²⁷ elindult Belgrád felé. A tatár chán megszámlálhatatlan tatárral, Kadri szilisztriai pasa saját ejáletjével és a dobrudzsai levendekkel,²⁸ a lengyel király seregéből több mint öt-tízezer ember és a végvidék

²³ Különböző helyeken teljesített szolgálatok után vezíri ranggal temesvári bejlerbej, majd Szejdi Ahmed pasa után tenger-nagy (kapudan-i derjá) volt. Tizennégyhavi szolgálat után e tisztségről letették és Chiosz szigetén megölték.²⁴ (Kámusz VI. 4205. l.)

²⁴ 1657 jún. 5-én.

²⁵ Tenedosz szigete.

²⁶ Lemnosz.

²⁷ 1658 jún. 23-án.

²⁸ *Levend*: puskás hajós nép (Ahmed Vefik: Lehese-i oszmáni 753. l.).

csapataival Kenán budai pasa²⁹ rendeltettek a nagyvezér mellé és megindultak Erdély ellen. Miután a nagyvezér Filipeben elvégezte az ünnepi namaszt, a mohamedán sereggel megindult ama hitetlenek ellen, ahová küldték. Haszan pasa, ki az anatóliai csapatokkal rendeltetett ki a hadjáratba, az elhúnyt Ibsir pasa cinkostársa volt s makaesul megtagadta az engedelmességet; a nagyvezér pallosától való félelmében nemcsak nem mert előtte megjelenni, hanem ellenkezőleg, a hozzá menekülő janicsárokkal cimborált.

Haszan pasa és párthívei Köprülü letételét akarták kierőszakolni, de a szultán minden ajánlatukat visszautasította, sőt fetvát adatott ki ellenük, amely szerint „gázi, aki megöli őket és vértanu, aki kardjuktól elesik.“ Seregük azonban Brussa mellett oly ijesztő arányban szaporodott, hogy a szultán sürgősen magához rendelte az erdélyi ügyek rendezésével elfoglalt Köprülü.

A nagyvezér éppen körül akarta fogni Jenőt,³⁰ mikor a padisáhtól hírnök érkezett hozzá és feleletet várt az átadott fölséges levélre. A nagyvezér nem adott választ, a hírnököt visszatartotta, a várat ostrom alá vette és az említett év zilhidzse elején³¹ könnyűszerrel elfoglalta. A győzelemről mirachorjával jelentést küldött a felséges padisahnak és ezt üzenté: „Padisahom! Ha Isten megsegít, húsz nap alatt minden bizonytal Sztambulba érkezem. Ne aggódjon.“

Jenő tárichja³²: J(a)nveji aldi szuhüetle Mehmed pasa („Jenőt Mehmed pasa könnyű szerrel elfoglalta.“)

E győzelem hírére városunkint hétnapi ünnepség rendeltetett el; a nép úgy vigadt, hogy azt nem lehet leírni. A felséges padisah azzal a céllal, hogy táborba száll, Sztambulból Edirnébe ment. Minthogy ezzel a tényével igen fellelkesítette a sereget, fetvát bocsátott ki arra nézve, hogy a chutbe ezután *gázi* szultán Mehmed nevére mondassék.³³

Miután Jenő várát Isten segítségével három-négy nap alatt sikerült elfoglalni, új erdélyi fejedelem neveztetett ki és százezer kiske hadiköltség, meg negyvenháromezer arany évi adó fizetésének föltétele mellett béke kötöttet. Ezután a nagyvezér megindult Jenő alól és állomásról-állomásra haladva, húsz nap alatt Edirnébe érkezett.

²⁹ Négy ízben volt budai pasa, ez alkalommal 1656. nov. 2-ától 1658. nov. 12-éig.

³⁰ Borosjenő.

³¹ 1658. augusztus 30-án volt zilhidzse elseje.

³² Tárichnak nevezik azokat a chronogramokat, melyekben az esemény — esetleg versbeszédet — szövegének betűi számértékükre áttéve az esemény időpontját adják. Jelen esetben $10 + 50 + 6 + 5 + 10 + 10 + 1 + 1 + 30 + 4 + 10 + 60 + 5 + 6 + 30 + 40 + 30 + 5 + 40 + 8 + 40 + 4 + 2 + 1 + 300 + 1 = 1058$. — *J(a)nve*: Jenő török neve.

³³ A cím értéktelenedésének jellemző példája.

Ellenfele. Haszán pasa ezalatt nagy buzgósággal készült a fogadására. A mellett, hogy saját seregét szervezte, a szultánét megbontani igyekezett s aknamunkájának eredményeképen a szpahik hangoztatni kezdték, hogy „néhány ember miatt nem szabad az egész mohamedánságot egymásra uszítani, hanem a nagyvezért át kell adni Haszánnak, mert így meg lehet teremteni a békét“.

Ilyen szellemű sereget Köprülü nem mert személyesen vezetni: Murtezá pasát pedig, akire hadait bízta, Haszán megverte. Nehéz helyzetéből a bekövetkező tél folyamán Konakdzsi Ali aleppói pasa rántotta ki azzal, hogy Haszánt egész vezérkarával együtt törbe csalta s fejeiket hosszú jelentés kíséretében Sztambulba küldte (1659). Itt az esemény híre az emberek pártállása szerint vegyes érzelmeket váltott ki, de a nagyvezérnek a megtorlásban szabad kezét adott.

A nagyszámú áldozattal megritkított sereg meghajolt Köprülü akarata előtt s a tatár chán oroszországi hadjáratának sikereit Sztambul megtisztított hadi népe osztatlan örömmel ünnepelte.

Rákóczi György a padisah részéről újonnan kinevezett királynak nem engedte meg, hogy az erdélyi vilájetet elfoglalja; hanem megint a trónra törekedett és Nemese császárat kérte fel közbenjárónak. Nemese császára Rákóczi érdekében kis követet küldött a fölséges padisahhoz. A követ a padisah elé járulva átnyújtotta levelét, de a padisah nem fogadta el a közbenjárást és azt követelte, hogy ha békés viszonyban akar állni, azt az átkozott hitetlent minden áron kerítse kézre és küldje el. Ellenkező esetben ám ő lássa: biztos, hogy hadat vezetek ellene. E válasz után a követ egy levéllel minden késleltetés nélkül visszaküldetett.

Ezen kívül az újonnan kinevezett Iflak beje hűtlenül felázadt és Rákóczival szövetekezett. Erdély fejedelme, Rákóczi György és Iflak beje ellen egy-egy ügyes és hírneves ellenségvadászó szerdár rendeltetett ki a győzelem jelvényeivel, győzelmi jelentőségű zászlókkal, csillagsokaságú, tengernyi hadsereggel.

Két szerdár küldetett ki, mindegyikük híres, akár a sólyom és bátor, mint az oroszán. Dzsán Arszan szilisztriai pasa a kegyelmes Isten segítségével saját ejálatjével, Dobrudzsa levend-katonaságával, négy bölük agával és a tatár mirzákkal rendeltetett ki Iflak beje ellen, s azon nemes ájet szellemében, hogy az igazhívőket Isten kegyelme segíti a hitetlenek ellen, a vallás érdekében minden tehetségét kifejtette és büszke katonaságával megtámadta a hitetleneket. Nagy küzdelem fejlődött ki. Végre fölhangozott a szent ájet: „Győzni fogunk nagy diadallal“ s a mohamedán hadsereg diadalt aratott, a hit ellenségei pedig megtörttek és szétszóródtak. Iflak beje arra gondolva, hogy „aki fejét megmenti a szél elől, az megmenekül“, futásra szánta el magát s ördögi seregének a kard által megkímélt részével Erdély felé futott. Iflak

hitetlen népe vagy a gázik kardjának martalékául esett, vagy fogságba került; a tartomány élére pedig új bej neveztetett ki, újból adófizetők lettek, mint eddig és megint függő viszonyba kerültek.

Az ezen alkalommal a padisahunk ellen fellázadt Iflak beje, a hitetlen, hűsz évnél hosszabb időn át lakott Acheszka meghódítójának, Kürdzsi Kenán pasának palotájában s finom és fényes müszliman ruhájában úgy viselkedett, akárcsak egy bej vagy pasa; mohamedán vallási könyveket olvasgatott s azt hangoztatta, hogy idővel mohamedánna lesz. Sőt amikor én szegény a hatalmas Kenán pasa ics oglánja³⁴ voltam, ő akkor mint az ics oglánok közé beosztott ifjú irogatott és olvasgatott. Murad szultán uralkodása alatt Iflak bejségére törekedett.

Szejdi Ahmed budai pasa tizenkétezer végvidéki katonával és ejaletjének bejeivel és pasáival Rákóczi György ellen rendeltetett; Istenhez fohászkozva, mint a mohamedán sereg szerdárja és parancsnoka Erdély ellen indult. Engedelmeskedve azon felséges rendeleteknek, hogy „Isten parancsa szerint küzdjétek az igazságért“, Isten s az ég és föld láthatatlan seregei által támogatva végezte kötelességét és megtámadta Rákóczit. A diadalmas iszlam-sereggel állomásról-állomásra haladva, a Vaskapunál találkozott a hitetlenekkel, a nagy Isten segítségével a mohamedán sereg győzött, a hit ellenségei pedig megverettek és szétszóródtak. Rákóczi ennél fogva futásra szánta el magát, a diadalmas mohamedán hadsereg pedig véghetetlen hódítással és zsákmánnyal gazdagodott meg. Azt beszélük, hogy az említett ütközetben tizenhat-ezer hitetlen esett a gázik kardjának martalékául és hét ágyú zsákmányoltatott.

Ezen nagyszerű hódítás után Erdély három nemzetének előkelői Szejdi Ahmed pasa elé járultak és így szóltak: „Felséges uram! Mivel országunkban ez idő szerint rendkívüli éhínség és drágaság van, arra kérünk, hogy királyunk mellé bizonyos órserget helyezze, de a sereg többi részével Isten nevében vonuljatok el.“ Szejdi Ahmed pasa csapatokat hagyott hátra, többi katonájával pedig békén, meggazdagodva Temesvárba jött és azzal a szándékkal, hogy tavaszra újra hadat vezet Rákóczi-fi ellen, előkészületekhez fogott.

Rákóczi-fi az új király mellett hagyott mohamedán sereget néhány ezer magyar és váradi hitlennel bezárta egy erősségéről híres erdélyi várba, Szebenbe és kemény ostrom alá fogta. Hat teljes hónapon át ágyúzta a várat, többször rajtaütött az igazhívők várbeli állásain, ágyúikat beszegezte,

³⁴ Belső munkára rendelt szolgál, apród.

néhány hitetlent³⁵ megölt, de ilyen hosszú idő alatt sem tudta a várat bevenni. Szejdi Ahmed pasához eljutott az ostrom híre, de a szigorú tél miatt nem tudott segítséget küldeni s ezt a tavaszra halasztotta.

Amint a tavaszi napok beköszöntöttek, Szejdi Ahmed pasa a temesvári mezőn késedelem nélkül sátorba szállt és seregének gyülekezésére várva, egy ideig ott tartózkodott. Itt gyülekeztek a négy világtáj felől érkező csapatok. Mikor a sereg összegyűlt, Szejdi Ahmed pasa a végvárak veteránjait, az ulemákat és a tiszteletreméltó embereket maga elé hívatta és a nemes hadisz értelmében: „tanácskozzatok a parancsról” tanácskozott velük. Miután megegyeztek abban, hogy melyik út a legcélszerűbb, elhatározták, hogy elindulnak.

Indulás előtt Szejdi Ahmed pasa a mohamedán sereg győzelméért naponta feth-i serifet³⁶ énekeltetett, az ulemáknak, a köztisztelt embereknek, a szegényeknek, nyomorultaknak és az özvegyasszonyoknak alamizsnát adatott, rabszolgáit föl szabadította s a szentéletű emberekkel, kiknek csodálatos tetteik vannak, a táborbaszállás napján a katonák között imát mondattott. Az iszlám-katonák pedig könyörgő karjaikat az ég felé tarták, sóhajok és könyörgések után oly messzehangzó hangon kérték az Ámint, úgy jajgattak és sírtak, mintha végítélet szakadt volna rájuk. Az ima után a szent háború elszántságával lóra ültek és az ellenség felé indultak. Szejdi Ahmed pasát két oldalán az ulemák, a szentéletű öregek, a szegények, nyomorultak és ártatlan kisdödek feth-i serifet énekelve, egy mérföldnyire elkísérték.

A válás színhelyén megint imádkozni kezdtek, mindenki az ég felé nyújtotta könyörgő karjait s oly benső buzgósággal kérték a felséges Istentől segítséget, kedvező alkalmat és győzelmet, hogy sírva fakadtak. Némelyikük a sírástól annyira elerőtlenedett, hogy nem bírt ülni a lován; leszállva, arcát a föld porához dörzsölte és úgy kért segítséget a kegyelem forrásától. Ezután Szejdi Ahmed pasa újra alamizsnát adott a szegényeknek és a gyermekeknek, barátjától és ellenségétől mindenki elbúcsúzott s megindultak az ellenség felé. Állomásról-állomásra haladva, benyomultak az ellenség országába.

Rákóczi körül húszezernél több pokolra való egyesült, továbbá Rákóczi kapitánya, az Efriendzs³⁷ nevű átkozott és arra készültek, hogy a mohamedán sereg útját elállják. Az isteni gondviselésből jelentkezett az előbb elmondott imák gyümölcse s mikor a mohamedán sereg a közelükbe érkezett,

³⁵ T. i. a várbeliek közül.

³⁶ *Feth-i serif* a Korán első szúrája: „Egy az Isten, Mohamed az ő profétája” stb., tehát a mohamedán Hiszekegy.

³⁷ Gyulai Ferenc Várad kapitánya volt, feltehetőleg őt említi.

szíviüket határtalan félelem szállta meg s korábbi szándékukat futásra változtatták. A végvárok gázijai Isten kegyelméből úgy rácsaptak zsákmányukra, ahogy az éhes farkas lecsap a prédára. Kit megkötöztek, kit kardra szúrtak, összes palánkáikat, városaikat és falvaikat kifosztották, elpusztították és porig leégették.

Ezután Rákóczi anyjának Bodzsaj nevű híres vára ellen mentek, melynek elfoglalása Isten segítségével könnyen sikerült. A benne levő hitetleneket részint foglyul ejtették, részint kardélre hányták; holmijukat, gabonájukat elrabolták, a város hadi felszerelését kihordták, ágyúit kivontatták, palotáit, templomait porig égették, majd közvetlenül vára ellen nyomultak és azt kemény ostrom alá fogták. Mikor a mohamedai szózat³⁸ megrohanták a várat, a hitetlenek képtelenek voltak ellenállni s a várat kegyelemre föladták.³⁹ Az iszlam-katonák a vár holmiját és gabonáját elrabolták, asszony- és gyermekhadát foglyul ejtették, ágyúit, felszerelését kihordták, a várat pedig fölgyújtották.

Másnap még két várost foglaltak el, a foglyok, a holmi és gabona kihordása után ezeket is fölégették.

Jegyzékbe vették, hogy ebben a nagyszabású hadjáratban hány ágyút és mennyi hadiszert zsákmányoltak. Húsz ágyút, százhetvennégy kisebb ágyút; a többi hadiszert, holmit, gabonát, rendkívüli tömege miatt, nem is vették jegyzékbe.

Mikor innen fölkerekedve és állomásról-állomásra haladva az Erdély belsejében álló Maria nevű várhoz értek, Rákóczi, az igaz hit árulója, aki az előbb Szeben várát körülfogta és hat hónapon át ágyúzta, most azt odahagyta és harmincezer hitlennel meg erős felszereléssel, alig két óra járásnyira, csapdát készített a mohamedán seregnek és csatára készen fölállott.

A mi részünkön, a mohamedán táborban kikiáltók (*menádi*) tették közhírré, hogy holnap ütközet lesz és mindenki készüljön elő. Erre ki-ki a barátjától, testvér a testvérétől, apa a fiától, pajtás a pajtásától elbúcsúzott, egymás mellére omolva, egymás szemét csókolgatva egymást megáldották. Azon éjszaka a nemes ramazan hó 12. éjszakája⁴⁰ volt, senki nem hagyta le fojét reggelig, hanem azt a kadr és bajram⁴¹ éjszakájá-

³⁸ Gülbeng-i mohammedí: „Egy az Isten és prófétája Mohamed“ arab szövege. A korán első szúrája.

³⁹ Evlia szerint Pocsaj vára 70 kiske pénzen kegyelmet vásárolt (II. 243).

⁴⁰ 1660. május 22.

⁴¹ Kadr és bajram éjszakáit a mohamedán világ eredetileg rendkívüli tiszteltben részesítette; ez éjjeleken reggelig látogatták a kivilágított dzsámikat és lehetőleg a profán gondolatoktól is tartózkodtak (D'Ohsson német átdolgozása I. 431).

nak tartva, imádkoztak. Mikor megvirradt, elhangzott az ezán, csoportosan elvégezték a namazt, mindenféle feth-i serifet énekeltek, mindenki fogadalmat tett és bocsánatért fohászzkodott és kezét arca elé emelve, Isten nevét emlegette. Ezután lóra szálltak, mindenki a saját csapatában, a bejlerbejek, szandzsákbejek és a végvidéki gázik, valamennyi oly vakmerőn szomjazott az ellenség vérére, mint egy oroszlan és azon tanakodtak, hogy mely oldalról támadják meg a hitetleneket. Aztán Istenhez fohászzkodva összeszedték minden erejüket és a nemes ramazán hó 3. napján⁴² egy-egy csarkadzsi-, jaja- és dib-ezredből álló csoportokban a hitetlenek ellen nyomultak.

A hitetlenek szertelen gögjükben szemközt jöttek s mikor a két sereg egymás elébe érkezett, Szidi Ahmed pasa zászlaja fővében összegyülekeztek a vele menő háfizok⁴³ és magas hangon a feth-i serifet énekeltek.

A terv szerint lassú lépésben nyomultak előre; mikor a hitetleneket megrohanták, ezek két haljemez és nyole sahi-ágyút elsütöttek, de Isten kegyelméből senki sem sebesült meg. A lesben álló hitetlenek a szabad mezőre rohantak és a mohamedán sereggel ütközetbe keveredtek. Lándzsa lándzsába, kard kardba, fej fejbe ütközött, az elszánt és vakmerő gázik ordítása, a fegyverek csattogása, lovak nyerítése, kilőtt ágyúk és puskák hömbölése és ropogása túltöltötte a világot és rezgésbe hozta a földet. A lovak lábától fölvert por oly tömegben szállt, szállt fölfelé, hogy az égbolt rózsaszínű sátorhoz hasonlított. Isten kegyelméből e napon számtalan hitetlen a porba hullott s lelkük a pokolra szállt. Közülünk is többen ittak a vértanúság szirupjából.

Szóval a reggeltől estig tartó küzdelemben a nagy por miatt a mohamedánt nem lehetett megkülönböztetni a hitlentől. A hitetlenek serege Mohamed népét háromszor is kimozdította helyéből és a mohamedán hadsereget kissé megszorította. De a mi seregiünk újból nekilelkesült és a hatalmas Istentől segítséget könyörögve, egy lökéssel megrohmozta az ellenséget.

A gondviselés rendeléséből egy temesvári záim a gonosz királyon tarkójától egészen oldalbordájáig húzódó nehéz sebet ejtett. A király a szertelen kín miatt futásnak eredt, minek láttára a hitetlenek észbe vették, hogy „farszójban az erő, ostorban az áldás“, s e mondásnak megfelelően valamennyien

⁴² Hiba tizenhárom helyett. A szászfenesi ütközet lefolyására s forrásainak összefoglalására l. Gyalokay Jenő értekezését a Hadt. Közl. 1914. 34. l.

⁴³ *Háfiz*: előimádkozó, ki a koránt (lehetőleg egész szövegében) kívülről tudja.

futásnak eredtek. A mohamedán sereg üldözőbe vette őket, egyeseket fogságba ejtett, másokat levágott. Holmijukat, élelmiszereiket elszedték, a zászmányt mind egy helyre hordták össze és a nagy Istennek ezernyi hálát és köszönetet zengtek, hogy maroknyi igazhitű szolgálót ily fényes diadalhoz segítette.

Ebben az ütközetben Isten segítségével több mint nyolcezer hitetlen, ötvenegy kapitány és közismert főúr esett a gázik kardjának martalékaul. Sokan nem tudván elmenekülni, a mocsárban és vízben pusztultak el; a megmenekültek nagy része is sebesülten futott el. Táborukból két baljamez-ágyút, nyolc fölszerelt alaj-ágyút,⁴⁴ zenekarukat, dobjaikat, saját, képét viselő aranyos zászlait és kétszáz alaj-zászlaját⁴⁵ zászmányul ejtették. Zászlainak ez volt a fölirata: „En Rákóczi-fi György Erdély királya vagyok, harcban az ellenség elől nem hátrálok; most ezen országnak vitéze és Jézus hitének igaz harcosa vagyok.“

A királynak nevezett gonosz súlyos sebével lóra szállt és néhány hitetlennel Várad várába menekült. A hatáskörébe eső Erdély kapitányait maga köré hívatta és így szólt hozzájuk: „Ebből a sebből én föl nem gyógyulok. Veletek hozzam az a végakaratom, hogy egy évig ne temessetek el, hanem terítsetek ki, hogy a jövő-menők lássák a sebeimet és tudomásul vegyék, hogy Jézus hitének szolgálatában az ellenséggel küzdve jártam ilyen szerencsétlenül és hogy nevem és vitézségem világszerte a királyokkal együtt ünnepeltessék.“

Ezen végrendelkezése után harmadnapra a hitetlen meghalt. Anyja és fia néhány hívével Sárpatak várába vitték piszkos hulláját. E hírre Szejdi Ahmed pasa Hüszein temesvári pasát a végvidéki gázikkal üldözésükre küldte. Ezek három napon át gyors menetben követték, de végre sem tudták utolérni és visszafordultak. Ezerszer hála Istennek... a padisahi kormány alatt régóta nem látott páratlan, nagyszerű diadal volt.

Ezalatt Ismail sztambuli kajmakám müfettis⁴⁶ minőségben Anatóliában működik. Köprülü Mehmed megtorló munkájának folytatásaképen Haszan pasa bujdosó párthíveit családjaikkal kiirtja, vagyonukat elkobozza, a köznéptől közel százezer kincstári származású fegyvert szed össze s a behajtott használati díj címén a kincstárt jelentékeny reudkívuili bevételhez juttatja.⁴⁷

Izmail pasa feladatának teljesítése után a padisah paran-

⁴⁴ *Alaj*: ezredet, csapatot jelent; alaj-ágyú kisebb fajta (tábori) ágyú lehetett.

⁴⁵ Csapat-zászló.

⁴⁶ *Müfettis*: ellenőr, felügyelő; itt rendkívüli hatalommal kiküldött főtiszt.

⁴⁷ A bécsi National- (volt Hof-) Bibliothek kéziratosztályának példánya ezen esemény elmondásával véget ér.

csára sürgősen Edirnébe jött. Minthogy a nagyvezér gyengélkedett, néhány napig helyettese (kajmakam) volt. A nagyvezér fölggyógyulása után a budai ejálat neki adományoztatván, sürgősen Budára ment.

Azon a télen, mikor a padisah őfelsége Bruszából Edirnébe jött, nap-nap után mindennüen jó hírek érkeztek; ennél fogva örömének teljében téltől egész nyárig látványosságokat, vadászatokot és löversenyt rendeztetett. Ezenkívül a hadjáratához készült. Ali pasát, ki a válíde-szultán őfelsége kethudá-tiszt-ségéből emelkedett a kapudáni rangra, szerdára tette és elküldte, hogy a mohamedán sereggel a Rákóczi birtokában álló Várad nevű várat ostrom alá fogja.

A következő fejezet Isztambul fejlődését és az 1070-i tűzvész pusztítását mondja el. A városban csupán a szultáni és magánpaloták száma ekkoriban meghaladta a százhuszat; közülük legkisebb az At-mejdánon álló Ibrahim pasa-szeraja, legnagyobb Sziavus pasáé. Szulejmán vezéréé volt. Régebben a város fejlett szellemi életet élt, de utóbb az anyagi és érzéki örömök hajszolása oly szertelen méreteket öltött, hogy Isten tűzvész alakjában sújtott le Sztambul lakosságára. 1070. zilkáde havának 16-án,⁴⁸ egy pénteki napon az Ajazmakapu városrészben⁴⁹ egy dohányzó vigyázatlansága miatt ütött ki a tűz és vasárnap estig elhamvasztotta a város felét. Százezernél több ember vesztette el hajlékát és szorult össze a szeráj kertjeiben. A rettenetes csapást éhínség és vízhiány, majd egy rendkívül száraz esztendő követte; a nap heve a növényzetet elporzsolta, egyes helyeken az állatok is szenjjan pusztultak. Dobrudzsában a vizet pénzért árulták. Baba eszkiben egy levágott tehén gyonrában homokot találtak. A kormány a főváros népén nemcsak az első napok zavarában, de később is alig tudott segíteni. A hagyomány szerint 1700 ember a tűzben találta halálát; a magánházakon kívül 120 szeráj, száznál több raktár, 360 dzsámi, 40 fürdő pusztult el.

Ez a fejezet azt mondja el, hogy a fentebb említett Ali pasa fővezér önagysága a szultán parancsára Isten nevében Várad vára alá ér és azt elfoglalja.

Ali pasa szerdár megbízatásának megfelelően, a mohamedán sereggel az egyes állomásokon keresztül zilkáde 5. napján,⁵⁰ egy szerdai napon, Várad alá érkezett és ott tábort ütött.

Másnap hét helyen állásokat készíttetett s fölállította dörgő, villámok gyanánt vasokádó esodaszörny ágyúit. Hajnalkor megkezdődött a küzdelem s zilkáde hó 26-án⁵¹ nagy fáradtság árán a jóságos Isten segítségével a vár árkaig érték. De a száz rőf szélességű és ötven rőf mélységű árok vízzel volt megtöltve, egy kikötőhöz hasonlított, melyben három kalion

⁴⁸ 1660 július 24-én.

⁴⁹ A Szulejmán-dzsámitól északfelé az Aranyzarv déli partján elterülő negyed neve.

⁵⁰ 1660 július 13-án.

⁵¹ 1660 augusztus 3-án.

mozoghat.⁵³ Amellett, hogy az átkelés igen nehéz volt, a vár négy oldalán egymásfelé néző óriási bástyák emelkedtek, melyek harapófogóhoz hasonló ágyúkkal és egyéb hadieszköz-zel voltak felszerelve.

Mint hogy a várárok vízének elvezetése rendkívül fontos és szükséges volt, a győzedelmes iszlam katonaság erejének megfeszítésével tizenhárom nap alatt a vizet elvezette s a mocsár fölé egész a várfalig nyúló hosszú hidakat épített. Ezután a bástyákat kezdték támadni s miután határozattá lón, hogy a rumilii és anatóliai csapatoknál aknákat fognak robbantani, éjjélkor a mohamedán sereget kissé visszavonták. Istenhez fohászokodva mindenki készen állt a rohamra s leste a rést, melyet a fölrobbantott aknák nyitnak.

Mikor a reggeli namaz után Isten rendeléséből fölrobbantották az aknákat és réseket tártak, az iszlam sereg föltette magában, hogy „vagy a vár, vagy a vértanuság dísze“ és testé-lelkét a hitért és a birodalomért föláldozva, rohamra indult. A gondviselés úgy határozott, hogy az aknarobbanás által fölvert törmelék és szemét a rést beborította s ezért az utat gyorsan megjárni és a rés tetejére hágni nem lehetett. A le-sujtott átkozottak pedig megszállták a rés tetejét, oldalozó ágyúkkal,⁵⁴ puskával, bombával, naftával és puskaporral tüzet szórtak, köveket dobáltak.

Tíz napon át hajnaltól szürkületig olyan öldöklés és küz-delem folyt, hogy leírni lehetetlenség. Sok szerencés gázi meg-sebesült avagy vértanu lett; a hitvány hitetlenek közül számtalan elpusztult és pokolra szállt. Kiesi-nagy mindenki tudja, hogy a jók és gonoszak a mennyországba és a pokolba lesznek szétosztva. A résbe nyomuló zászlaink Isten kegyelméből szilárdan megálltak s az iszlam gázik, a hírneves hősök, elszánt vitézséget tanusítottak. Míg ők a résen keményen megálltak, odaát szemközt fölrontatták a baljemez-ágyúkat. Az aknából származott omladékot, az átkozottak által a rés szájához tor-laszolt, földdel töltött hordókat, meg a többi fölhalmozott tár-gyat, de még azokat az átkozottakat is, kik a mohamedán seregre golyót és követ, bombát és puskaport szórtak, legázol-ták. Szerdán és csütörtökön szakadatlanul folyt a küzdelem; a mohamedán sereg lépésről-lépésre előnyomult s mikor a bal-csillagú hitetlenek világosan látták, hogy a végzet a vár sike-res megrohamozását lehetővé teszi, azon az alapon, hogy „aki a széltől megmenti a fejét, az megmenekül“, kénytelenségből kegyelmet kértek, hogy legalább pusztá életüket megment-hessék.

⁵³ A spanyol eredetű *kalion* egy nagyobb szabású hadihajó neve.

⁵⁴ Az író makasz-topu („olló ágyú“) kifejezést használ.

Ennélfogva az említett hó 20.⁵⁵ napján, pénteki napon, hajnalban bevonták balvégzetű zászlóikat és a bástyákra megadást jelentő fehér zászlókat tűztek ki. Miután apraja-nagyjának irgalomkérő szózata az égbolttal elhatott és az igaz hit követői által meghallgattatásra talált, embereik azonnal kijöttek és azzal a föltétellel, hogy a várból három napon belül kivonulhassanak és holmijukkal bántatlanul távozhassanak, kegyelmet kértek. A szerdár meghallgatta könyörgésüket, irgalmának és szánalmának vénája megindult s azzal a föltétellel, hogy a várat összes hadiszereivel, pompáságyúival, fegyvereivel és fölszerelésével együtt hiánytalanul átadják, kegyelmet adományozott nekik. Azzal bocsátotta őket vissza, hogy már szombatn hagyják el a várat, de viszont a mieink a réseket máris megszállják. Túszul két főemberük nálunk maradt s minthogy viszonzásul két embert kértek, a jó viszonyra való tekintettel tőlünk és a janicsár-testületből két ember elküldetett.

A rések megszállásával legénységet és esorbadzsikat bíztak meg, a diadalmas lobogók a falakra tűzettek, s az ezán dicső hangjával, egekig ható szólamával megtelt az egész világ, a mohamedán sereg örült és vigadott. Másnap délelőtt a vár kapitánya, a dizdár, az alaj-bej és a német kapitány megjelentek a szerdár előtt s a vár kulcsait átadták. Mivelhol holmijukkal a Tisza felé szándékoztak menni, bejlerbejeket⁵⁶ rendelték melléjük, hogy a bajtól megóvják őket.

Isten segítségével a szultán uralkodása idejében a földkerekségnek ezen rendkívül erős várát, valóságos acélgátját, Váradot, melynek elfoglalása meghaladta az emberi erőt és lehetetlenségnek látszott, mégis csak sikerült elfoglalni, miután az iszlám gázik negyvenöt napnál is hosszabb ideig az állásokban pusztá földön feküdtek és köre hajtották le fejüket, s önmaguktól az álmod és pihenést is megvonták. A hitetlenség és istentagadás tisztátlan fajaival zsúfolt vár megtisztított; templomai és szentegyházai mecsetekké és drámikká alakítottak, harangházai a tevhid⁵⁷ színhelyévé lettek; énekeltetett az ezan, elmondattott a napi öt ima, megünnepeltetett a péntek s különféle ima szállt a mindenség központja felé.

Hála a mindenható Istennek, rövid időn belül ezen szerencsésen befejezett ügy boldogságot hozott s e nagy háború és hódítás kedvezően és teljes sikerrel végződött. Az arab és perzsa hadjáratokat s az oszmán birodalmat véges-végig be-

⁵⁵ 1660 augusztus 27-én.

⁵⁶ Ily magasrangú katonai kíséret megkülönböztetett bánásmódot jelent az elvonuló várnép számára még akkor is, ha a kíséretet csak védelemnek tekintették.

⁵⁷ *Tevhid*: az egy-istenre vonatkozó hitvallás.

barangoló világjárók ehhez hasonló várat nem láttak; Bagdadnál, Hanjánál,⁵⁸ Rodosznál erősebb vár. Jóllehet az iszlam hadsereg a vár két bástyáját negyven sahi zarbuzannal és tíz baljemez-ágyúval több mint negyvenhárom napon éjjel-nappal pusztította, két rőfnyi rés sem nyílt rajta. Elfogulatlan szemmel tekintve, bevétele Isten kegyelme folytán imákkal és a paradisah őfelségének alázatos könyörgésével sikerült, mert ily erős és szilárd vár bevétele meghalad minden emberi erőt. Hétszáz darab ágyú és ennek megfelelő egyéb fölszerelés volt benne. Hat bástyájának mindegyike olyan erős, mint egy-egy vár, mindegyiken tíz baljemez- és két oldalozó ágyú.

Ezen diadalmas hódítás boldogító örömhíre zilhizse végén⁵⁹ érkezett el felséges paradisahunkhoz és a mohamedánokhoz; az isztamboli tűzvész miatt gondba és bánatba merült nemesszívűekre gyógyító ír és határtalan öröm gyanánt hatott. minek következtében városról-városra elküldötte legfelsőbb parancsát arra nézve, hogy három nap három éjjel ünnepség rendeztessék.

Néhány nappal később egy másik győzelem híre érkezett a fővárosba. Tavukdzi Musztafa és Katirdzizáde Mehmed pasák Kréta szigetén a velencéseket verték meg. A szultán ezalatt vadászatokon szórakozik, Köprülü Mehmed nagyvezér pedig egyrészt imákkal kísérteti a tábori hadak útját, másrészt a rablókat fõri meg, „akik oroszlánokból macskák, kigyókból hangyák lettek“ s amellet a velencei flotta megfékezésére tesz elõkészületeket.

A havasalföldi bejnek és a Rákóczi-finak letétele végett Murad szultán egy-kétszer külön csapatokat küldött el, de nem bírta õket letenni. Egy évvel a bagdadi hadjárat elõtt Nuszuh pasazáde, Buda és Bosznia erejével Temesváron át, Kodzsa Kenán pasa pedig Szilisztria erejével és Kantimur Havasalföldön keresztül a tatárokkal szándékozott Erdély felé nyomulni; de amikor Kenán pasa hírül vette, hogy Hüszsein pasa gyalázatosan megverve visszatért Budára, õ is békét kötött a hitetlenekkel és visszatért Szilisztriába.

1072 nebi-ül evvel 7. napján,⁶⁰ vasárnap éjjel Köprülü Mehmed meghalt; utána fia Ahmed pasa kapta a nagyvezéri méltóságot.

Tudta, hogy a hit érdekében a határra kiállni és az ellenséggel harcot vívni értékesebb, mint a földi és a túlvilági élet és szem elõtt tartotta a felséges hadisz: „buzgólkodjatok Isten dicsőségére!“. Minden elõkészületet megtett, hogy személyesen részt vegyen a hadjáratban és a mohamedán sereget lelkesítse. Evégett a felséges szultánt Edirnébe hozta s a hadjáratához

⁵⁸ *Hanja* az öt szandzsákra osztott Kréta egyik szandzsákja. (Kámusz III. 1919.)

⁵⁹ Ez év zilhizse havának utolsó napja 1660 szeptember 5-ére esett.

⁶⁰ 1661 október 31.

szükséges eszközöket és ruházatot, sátorköteleket, lovakat, tevéket és hadi fegyvereket előkészítette.

1073. év redzseb és šubat havának 9. napján,⁶¹ keddi napon felszállt a szultáni zászló, a következő keddi napon a szultáni hadsereg, majd a másik hétfőn a padisah édig érő sátora, sában hó 2-án, hétfőn, a szultáni hadsereg, a következő hétfőn, sában hó 9-én,⁶² a felséges szultán díszmenettel kivonult a táborba. Ugyancsak sában 16-án, hétfői napon, megindult Edirne felé s az egyes állomásokon át tizenegy nap alatt Edirnébe érkezett.

Ezután ramazán hó 5.⁶³ napján, szombati napon a nagyvezér Isten nevében és Istenhez foháskodva lóra szállt, a diadalt jelentő mohamedán zászlók élére vágatott és menziliről-menzilre⁶⁴ haladva tizenöt nap múlva, pénteki napon Szófiába ért. Itt tizenöt napig legeltette lovait, majd tizenhét napi pihenő után újból útra kelt és Halkali binárban szállt meg. Minthogy a szultántól kard és kaftán érkezett a számára, megint pihenőt tartott. Zilkáde elején⁶⁵ Hiszardzsikban szállt meg; innen egész Belgrádig nyúló kettős sorfállal díszszemlét állt a sereg; ezenkívül jobb és bal oldalon felállított szpahi ezredek sorakoztak s Havale dombjától Belgrádig menő egy órányi úton jobb és baloldalon egészen a városig janicsárok álltak sorfalat. A nagyvezér és kísérete is a szabályzat szerint felállt, mögötte százhusz icsoglán a dobot verte, ő maga pedig jobbra-balra tisztelegve, pénteki napon ima idején bevonult Belgrádba. Isten kegyelméből a hadsereg oly nagy volt, hogy Belgrád környéke a katonák tömegétől és tarka sátraiktól a kaméleon színeihez hasonlított.

Hétfőn Nemese követe néhány fiatalképű főúrral a nagyvezér önagyságához jött, de szavaik eredménytelenek maradtak s meghallgatás nélkül elutasították őket. Erre tíznapi halasztást kértek, ígérve mindent, amit kívánnak. Ezt megengedték, de kíséretükkel együtt elzárták őket egy házba és öröket rendeltek melléjük.

Ezután száznegyven hajóra hadiszert, ágyút, fölszerelést és puskaport raktak és szerémi cserehorokat⁶⁶ rendeltek ki a hajók vontatására. Juszuf kötakjai pasa és Ibrahim szerémi pasa, aki dogandzi basi-rangból nyerte el ezt a méltóságot, megbízást kaptak, hogy a hajókat a Duna vizén Budáig és onnan Esztergomig vontassák.

⁶¹ 1663 február 17.

⁶² 1663 március 12., illetve 19.

⁶³ 1663 április 13.

⁶⁴ *Menzil*: állomás, egy napi út.

⁶⁵ E hó elseje 1663 június 7-ére esett.

⁶⁶ T. i. fuvarosokat. A szerémiék a birodalom híres fuvarosai voltak. Szerémi kocsi (szerem arabaszi) néven külön szerkezetű kocsijaik voltak, melyeket a bulgáriai törökség ma is e néven ismer.

Belgrádnál tíz napi pihenő után átkeltek a Száván és Zimony közelében a hídfelel egy magaslaton három napig pihentek.⁶⁷

⁶⁷ A bécsi National- (volt Hof-) Bibliothek kéziratosztálya H. O. 46. a. sz. alatt (Flügel: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien. Wien, 1865. II. 220. l.) egy kéziratot őriz, címe szerint Tevárich-i ál-i Osmán-t (Az Osmán-család történetét), melynek hátsó borítéklapján Köprülü Ahmed pasa útvonalának állomásait találjuk felsorolva.

E XVII. századbelinek látszó bejegyzés magyarországi vonatkozású adatait a tárgy közössége miatt és Mehmed Chalife előadásával leendő egybevetés végett indokoltnak látom leközölni.

(Az itt szereplő török helynevekre vonatkozólag l. „Hódoltságkori oszmanli-török helyneveink című értekezésemet, Századok 1924. évf. 614. l.)

A nagyvezér 1073 ramazán 6-án (1663 április 14-én) indult el Edirnéből és a szokott úton vonult Magyarország felé.

Zimony két órai út. Belgrád és Zimony között a Száván egy nagy híd. Két napi pihenő.

Vatka öt órai út. Vize kútvíz. A sereg a falu és a Száva között állott meg.

Barka négy órai út.

Mitrovica kaszaba három órai út. Vize Száva-víz.

Kojufcsai mező négy órai út. Vize kútvíz és tóvíz.

Tovarni öt órai út. Vize kútvíz és folyóvíz. Ez és a következő hely közt, a Busa mellett fekszik Nemese vára.

Vukovár négy órai út. Vize Vuka-víz. Előtte egy nagy híd van. Ez és a következő hely közt híd áll.

Dala mezeje három órai út. Vize Dráva-víz.

Eszék vára kaszabája három órai út. Vize Dráva-víz. Nyole napi pihenő.

Dárda harminckét (!) óra. Vize Dráva-víz. Egy napi pihenő. Közte és a következő hely között két híd.

Baranvár három órai út. Vize.... (e hely kitöltetlen). Közte és a következő hely közt híd áll.

Mohács öt órai út. Vize Duna-víz. Közte és a következő hely közt fele úton áll Szecsevi palánka. Négy helyen híd.

Bátaszék négy órai út. Vize folyó víz. Közte és a következő hely között, de Bátaszék közelében egy híd áll.

Paksa ötvenkét (!) óra. Vize Duna-víz.

Földvár ötvenkét órai út. Vize Duna-víz. Innenső oldalán álltak meg. Egy napi pihenő. Közte és a következő hely között egy híd áll.

Pentelin három órai út. Vize Duna-víz. Közte s a következő hely közt, Dzsán kurtaran közelében egy híd van.

Dzsán kurtaran negyvenkét órai út. Fddig összesen hetvenkét órai út. Vize Duna-víz. Ezt és az előbbi állomást egyhuzamban járták meg s azután megálltak. Közte s a következő hely között. Dzsán-kurtaran közelében egy híd van.

Ardsin négy órai út. Közte s a következő között egy kis kőhíd áll.

Hamzabej négy órai út.

Budun 32 óra. Zilhidzse hó 12-én (1663 július 18-án) megállás. Tizenkét napi pihenő.

Kara gavga völgye. (Az írókból Kuru gavga nevű szigetet ismerünk, mely feltehetőleg e helyvel szemközt feküdt a Dunában. Jelen kézirat világosan Kara gavga nevet ír.) Vize patak-víz. Közte

Innen útra kelve állomásról-állomásra haladva, zilkáde hó 16-án,⁶⁸ pénteken, Dimitrocsa⁶⁹ nevű kaszaba közelében állapodtak meg. Ez a kaszaba rendkívül szép város, öt dzsámija van, minden cikke rendkívül olesó, a hús nyole, a takarmány tízbe kerül.⁷⁰

Innen fölkerekedve egy négy órányira eső helyre értek s itt megállapodtak. Ezen állomáson szerdár Ali pasát ötezer emberrel csarchadsinak⁷¹ jelölték ki.

Tavarnikban, a következő állomáson két kémet fogtak. E napon a chaszki aga a padisahtól legfelsőbb kéziratot, handzsárt és prémes kabátot hozott; a nagyvezér a törvény

s a következő hely között egy Kizilhiszar nevű palanka van (Vörösvár).

Esztergom vára hat órai út. Vize Duna-víz és folyóvíz. Hét napi pihenő. A Dunán épített hídon átkelve, Dzigerdelenben 1074. év moharrem 4-én (1663 augusztus 8.) esütörtökön megállás. Ezen esztergomi táborozás közben 1074 moharrem hó 1-én (1663 augusztus 5-én) hétfői napon délben a Duna feletti hatalmas híd elkészült s öt-hat bejlerbej-pasa megfelelő számú katonasággal estig átkelt rajta. Újvár királya, a Farkas nevű magyar tizenkétezer makacs nemcse és magyar katonával megtámadta őket, mert azt gondolta, hogy a híd még nem készült el teljesen. De az igaz hit hűséges harcosai lélekzetvételre sem hagytak neki időt s egészen vára tövéig üldözték. Csak mintegy századmagával tudott megmenekülni, többi embere mind elpusztult. E szent hare az említett hó 2-án, kedden folyt le.

Dzigerdelen háromnapos táborozás.

Jászfalu (?) öt órai út. Vize tóvíz.

Udvar község két órai út. Egy napi pihenő. Közte s a következő hely között egy híd van.

Újvár vára mezejének keleti oldala két órai út. Közte s a következő hely között egy híd van. Egy napi pihenő.

Az említett vár mezejének nyugati oldala két órai út. Moharrem hó 12-e (1663 augusztus 16-a).

Moharrem havának 12. napján, pénteken a szultáni sátor ezen az állomáson megállt és még ugyanezen este megszállták az ostromárkokat. Az említett hó 24-én szerdán Dzsanzáde szultán, Jali agája és Kágil gaj 80 ezer tatárral és a hatvankétezer kozákkal megérkezett. Másnap Havasalföld és Moldva beje érkezett meg 30 ezer katonával. Valamennyit megvendégelték és részint chiláttal (díszkaffánnal) ajándékozták meg. A rumilii bejlerbej, majd szafár hó 8-án (1663 szeptember 11-én) Szunallá szpahi aga, 19-én az anatóliai bejlerbej hósi halált halt.

Szafár hó 15-e és 20-a közt több roham volt, de eredmény nélkül.

2-án (1663 október 4-én) a hitetlenek kivonultak, a mohamedánok bevonultak.

Az említett hó 9-én (1663 október 11-én) megjött a kapudzsik ketefudája. Sámizáde reisznek és vejének levágatta fejét s magával vitte.

⁶⁸ 1663 június 22-én.

⁶⁹ Mitrovica török neve.

⁷⁰ Valószínűleg az *akcse* szó maradt ki; a kiadó megjegyzés nélkül hagyta ezt a helyet.

⁷¹ *Csarchadzszi*: előcsapat, elővéd.

rendelése szerint tisztelettel és becsülettel fogadta, a handzsárt derekára övezte, a prémes köpenyt vállára vette, a reisz efendi pedig felolvasta a legfelsőbb kéziratot. A legfelső kéziratban (a szultán) áldást küldött az iszlám hadseregnek; tudatta, hogy a kizlar agaszit állásából letette; hogy Hüszein budai pasa a hitetlenektől elfoglalt egy palánkát és fogságba ejtett kapitányait elküldte. A vezér maga elé hozatta a kapitányt és a hitetlenek állapotára meg hadi erejükre vonatkozó kérdéseket tett eléje. Ez azt felelte, hogy seregeik készen állnak és hogy a rájákat bevonták a várakba.

Zilkáde hó 22-én,⁷² pénteki napon a Duna tulsó partján néhány tevehajcsár és arató füvet kaszált. Néhány falu a tevehajcsárokat elfogta és a magyarokhoz akarta vinni, mert állításuk szerint azok az ő rájáik. Azt beszéltek, hogy mindig így szoktak tenni. Ez alkalommal a tevehajcsárok kiabálni kezdtek, mire a közelben levő dzebedsik megszabadították őket, az ott talált hitetleneket pedig elfogták és a délutáni divánra a vezér elébe hozták. Amazoknak egy kisze (pénzt) ajándékoztak, a hitetleneknek pedig fejét vették. A falu ellen Kubbeli Musztafa pasát rendelték ki. Ez az említett helyre ment, de az állítólag nem falu, hanem palánka volt, a benne lévő hitetlen pedig éber, úgyhogy (a pasa)⁷³ puskával nem tudta bevenni és visszafordult.

Mikor Eszékre bevonultak, néhány városi lakos jelentette a vezérnek, hogy a hitetlenek mozgolódása néhol fegyveres lázadásá fajult, hogy állig fegyverben járnak, tehát ne legyenek gondatlanok.⁷⁴ Ez a hír a legénység körében is elterjedt, de (az ellenség) Isten kegyelméből mit sem tudott ártani.

Zilkáde hó 24-én⁷⁵ kul-oglu kapuja tartatott. A nagyvezér a délutáni divánban egy agáját, Bekir agát megölette.

Az említett hó 25-én janicsár-kapu⁷⁶ tartatott. Jantor Haszan pasa Kanizsát kapta s tizenkétezer emberrel Kanizsa védelmére küldetett. Az említett napon valamennyi pasának megparancsolták, hogy az eszéki hídon keljenek át és a mütefferrikák kedikli zuamá⁷⁷ csoportja, valamint a csausok fölött szemlét tartottak. A nagyvezér intette őket,

⁷² 1663 június 28-án.

⁷³ A zárójelbe tett szavak a török szövegből hiányzanak, de a zavarosnak látszó fogalmazás megvilágítása végett célszerűnek láttam őket fölvenni.

⁷⁴ Az egyenes és függő beszéd e zavaros váltakozását meghagytam.

⁷⁵ 1663 június 30.

⁷⁶ A kapu itt a divánnal, tanácskozással egyjelentésű.

⁷⁷ Nagyobb hűbérbirtok élvezői.

hogyha ezután bárki hiányozni fog a szemléről, dirlikjét⁷⁸ másnak adja.

Az említett nap délutánján megjött Nencse követe és Ibrahim agának, a nagyvezér katchudájának sátrába szállt; levelével együtt a nagyvezér elé vezették. A levélben néhány napi halasztást kért és ígerte: amelyik várat kívánjátok, átadjuk. A követet ismét kivezették és elzárták. Közvetlenül utána jött Ragúza követe, de egy kicsit késleltették és így megakadályozták, hogy találkozzanak. Az átkozott hitetlen egy rövid piros prémet öltött, de egyik újját nem vette föl: jobbra-balra nézelődött, de hogy senki feléje se fordult, annyira félni kezdett, hogy arcáról úgy ömlött a verejték, mint a víz. Végre is nem talált meghallgatásra és kaftánnal sem tüntették ki.

A 27-ik napon⁷⁹ Nencse követe megint a vezér ketchudájához jött és ezt mondta: Átadunk négy várat, lerombolunk kettőt és öt embert túszul hagyunk. A ketchuda azt felelte, hogyha a szultán fermánja szerint a várakon kívül kétszázezer gurust és évenként harmincezer aranyat adnak, átadják a békeszerződést; ha ezt megtagadnátok, készüljetek a leszámolásra. Erre a követ így felelt: Mindent adunk, de adót a dicső ősök se kaptak tőlünk, csak ajándékol szoktak küldeni annyit, amennyit királyaink nekik szántak; ha ebbe beleegyeztek, elhozzuk; ha nem, mi is készen állunk. A ketchuda e válasz után nem is vezette a vezér elé a követet, hanem börtönbe záratta.

Eszéken hét napig pihenőt tartottak, a nyolcadik napon fölkerekedtek s átkeltek a másik partra. A szpahik között árpát és lisztet osztottak szét. Nikápoly pasája Kádizáde Ibrahim pasa a hídfőhöz jött és bemutatta csapatait, találkozott a vezérrel, kaftánt kapott és sátrába tért.

Eszék szép város, mindene olesó; van egy szép vára, varusa⁸⁰ és hat dzsámija.

A hídtől megindulva állomásról-állomásra haladtak s azon módon, ahogy Belgrádba bevonultak, összeállították a csapatokat és zilhidzse hó 11-én⁸¹ Buda mezején megállapodtak.

Hamza bég palankájától Budáig az út két és fél óra. A mohamedán sereg ezt a térközt úgy ellepte, hogy a föld színe nem látszott. A budaiak szerint a hitetlenek azt mon-

⁷⁸ *Dirlik* a török hűbérrendszernek hasznélvezetre kiadott földbirtoka.

⁷⁹ 1663 július 3.

⁸⁰ A várfalakon kívül álló városrészt a hódoltságkori török nyelv *varus*-nak nevezi; egy várnak esetleg több *varusa* is lehet.

⁸¹ 1663 július 17.

dogatják, hogyha a budai mező megtelik a törökkel, akkor megbirunk vele; de ha annál is több a török, akkor nem tudunk neki ellenállni⁸². Isten adományából nemcsak a mező, de még talán a völgyek és dombok is megteltek, pedig sok katona és pasa még meg se jött, csak később érkezett.

Eszéktől Budáig a legtöbb helyet a Zrin-fi nevű hitetlen elpusztította és földig fölégette.

Az említett hó 14-ik napján⁸³ délelőtt egy ifjú vitéz egy végvári öltözetű alakot övénel elfogott és ezt kiabálta: Hé Mohamed népe! ez a gazember kém! Erre amaz megragadták és a ketchudá elé vitték. Mikor a legénytől megkérdezték, hogy honnan tudja, hogy amaz kém, ez így felelt: Szultánom, egykoron ebben és ebben a faluban egy aga lovat legeltettem. Egy híd mellett ez a hitetlen hirtelen előlép, üdvözöl, s miközben beszélgetésbe bocsátkozik, hirtelen tíz hitetlen sereglik körém; engem és pajtásomat a nemeséhez vittek. Egy asszony vett meg egy koresmáros részére. Hat hónapig pincérkedtem nála, a hitetlenek előkelőinek hordoztam a poharakat. A teremő Isten Várad (elfoglalásának) évében megsegített és megszabadított. Most ezt a hitlent itt találtam és elfogtam. Hála Istennek, hogy ez a hitetlen hurokra került, mert sok mohamedánt elfogott. Valóban a hitetlenen végvidéki ruha volt: fején zöld kalpag, hátán violaszínű dolma, derekán kék trikó öv és kapesos nadrág. A nagyvezér elébe vezették. A nagyvezér ő nagysága a muhzir agának⁸⁴ adta át, hogy lássa el a baját.

A budai vár belső erősítésében egy király szeraja nevű magas szeraj van, méltó a megtekintésre. De idő múltán a löporházba becsapott a villám és (a palota) erősen megrongálódott. Az elhunyt Kodzsa Musza pasa csodálatosan eredeti módon a Dunából vezetett a várba vizet, mintha például a tengerből a szultán Szulejman-dzsámi udvarába⁸⁵ vagy talán egy még magasabb és meredekebb helyre jönne a víz. Erdemes megtekinteni. Arnaut Murad pasa a szőlők vidékén oly hatalmas bástyájú és falazatú várost építtetett, hogy azt nem lehet leírni.

Budán gabona dolgában nagy hiányt szenvedtek, mert hogy azelőtt azt beszélték, hogy Kotor felé, majd meg hogy

⁸² Ezt a mondai motivumot Evlia is ismeri. L. Magyarországi utazásai I. 267.

⁸³ 1663 július 20.

⁸⁴ A *muhzir aga* hajtatta végre a halálos ítéleteket.

⁸⁵ Az író Sztambulból veszi hasonlatát; a Szülejmán-dzsámi a városnak az Aranyszarvra néző egyik dombján áll. Musza pasa 1631 októbertől 1634 júniusig, 1637 februártól 1638 februárig és 1640 februártól 1644 márciusig három ízben képviselte Budán a szultánt.

Zadra felé fognak menni s ezért a szurszat-gabonát⁸⁶ azokon a vidékeken halmozták össze; később pedig azt mondták, hogy a Zerín-fi által épített vár ellen fognak menni s végül is váratlanul Budára érkeztek.

A hitetlenek ezen elhatározáson meglepődtek és becsapódtak. Mikor a budai útirányt választották, Battyán-fi⁸⁷ nevű hitetlen azt mondta, hogy a török ellenem jön és várainak megvédelmezése végett elvonult.

Zilhidzse hó 19-én⁸⁸ Hüszsein budai pasa, Chaszmed pasa és Ochri beje bemutatották csapataikat. Rumili pasáját, Biko Ali pasát a szétszóródott katonaság védelmére az egyik szárnyra küldték. Ez végvidéki ruhákba öltözött ötven hitlent elfogott és beküldött.

Egy szpáhi egy legénykével takarmányért ment. Közben a legényke füvet kaszált, ott termett egy hitetlen, majd e mögött még egy-kettő, hogy a legényt elfogják. Mihelyt az észrevette őket, kiabálni kezdett. Erre a szpáhi a hitetlenekre rohant, egyet megölt, egyet megsebesített, egyet megszalasztott, egyet elfogott s a vezér elé vitte. A vezér ötven aranyat és öt akaszt adott neki: „a hitlenedet pedig elviheted; vágd le a fejét, tehetsz vele, amit akarsz“.

Az említett hó 20-ik napján⁸⁹ megjött a szilisztriai pasa Dzsán Arszlán és egy bej. Bár egy-egy kaftánt adtak rájuk, nem fogadták őket szívesen s még aznap a hídhöz rendelték őket. Ugyancsak az említett hó 21-én, pénteki napon, néhány pesti ladikba szállt és átjött Budára. Ugyanakkor a Dunán leeresztettek egy nagy fatörzset; a fatörzs lejjött az árral, nekiment a budai hídnak és azt három helyen áttörte; a hídon négyszáz lovas és gyalogos tartózkodott, valamennyi vízbe fult. Ezek Isten rendeléséből az iszlám katonaságért áldozatul estek.

Az említett hó 22-ik napján⁹⁰ Nemcse követe jelentette, hogy királyától levél érkezett, a nagyvezérhez jött és a levelet átadta. A levél tartalma a következő: Adjatok nekünk néhány napi határidőt, mi átszolgáltatjuk azokat a várakat, amelyeket követeltek, de adót nem adhatok, legföljebb arany és ezüst rudakat. A nagyvezér erre azt kérdezte a követtől, hogy vállalod-e ezért a személyes felelősséget. Nem vállalom, felelte a követ; én parancs szerint járok el s amilyen választ

⁸⁶ Szurszát zahireszi a hadsereg szükségleteinek fedezésére természetbeni adóképp szedett gabona.

⁸⁷ Rákóczit, Zrinyit, Battyányt a török író mindannyiszor Rakodzs-fi, Zerín-fi, Battyán-fi néven nevezi.

⁸⁸ 1663 július 25.

⁸⁹ 1663 július 26.

⁹⁰ 1663 július 28.

kapok, aszerint cselekszem! Minthogy a követ szavában nem lehetett bízni, Budán a janicsárok kaszárnyájába zárták. kapu-ketchüldáját pedig szemközt egy efendi házába zárták el, de megtiltották, hogy bárki összehozza őket egymással.

Az említett hó 23-ik napján⁹¹ a nagyvezér Uszun Juszuf agát a tatár chánfi fogadására küldte.

Minthogy a követ célja a szultán becsületével és a mohamedán törekvésekkel nem egyezett meg, előterjesztéseit egyáltalán nem fogadták kedvezően és nem hallgatták meg.

A nagyvezér önagsága a szultán vezéreivel és a végvidék aggastyánaival tanácskozást tartott s valamennyijüknek egyetértésével Ujvár megtámadását mondták legfontosabbnak és legszükségesebbnek.

A császárnak és Nemese királyának mondott hitetlen jólvédett országát, a közelmúltban az iszlám katonaság portyázásával el nem pusztított, bántatlan rájával és vagyonokkal teli falvakat neveztek Középmagyarországnak.⁹² Ennek rájái tótok és magyarok, minden vára apáról fiúra szálló uraság, mely a magyar bejek joga, olyan hatalom, mint például a kurd bejeké. E mellett minden vár fellegvárát Nemese császárnak saját katonasága őrzi, úgyhogy az egész az átkozott császárnak kormányzása alatt áll. A Középmagyarországnak nevezett ország hosszában és szélében több mint húsznapos járóföld. Keleti és déli oldalát a Duna és Tisza vize határolja. Az innenső része az iszlám földön fekvő Buda, Esztergom, Eger és Erdélyországgal határos és csak a Duna és Tisza vize választja szét. Nyugati és északi része Frenkistánhoz ér.

Ezen területen a komisz hitetlenek buzgalmából épült erődök és őrhelyek között az itteniek nyelvén Ujvár, amint ereje révén hírnévre kapott, elővár lelke néven lett híres.⁹³ Minthogy a szerencsétlen Nemese, Franciaország (embereivel) s tót és magyar katonasággal volt megtöltve, mint a szerencsétlenség oltó anyaga erjesztette a győzelemhez szokott végvidék bajait és zavarait. Ennélfogva az összes okos emberek igen fontosnak és szükségesnek találták az említett vár megtámadását. Így hát Hüszeim budai pasa és Dzsán Arszlán pasa magas parancsal kiküldetett, hogy a határmenti Esz-

⁹¹ 1663 július 29.

⁹² *Mehmed Chalife ezen meghatározásával szembeállítom egyik kortársának közlését. Behram Dimiski földrajzában úgy magyarázza, hogy a nemese király és Erdély közé eső föld a Középmagyarország (orta madzsarisztán), mely meghatározás a szó jelentésével is megegyezik (konstantinápolyi kézírata a Köprülü-könyvtárban).*

⁹³ Ujvár nevéből és Önvár („Elővár“) szavak hasonlóságából szójátékot szerkeszt.

tergom közelében a Dunán hidat verjenek, hogy azon a mohamedán sereg a tulsó partra átkelhessen.

Budán tizenkét napig pihenő volt. Közvetlenül Hüszein pasa távozása után a fényes tehetségű pasa önagysága az egész egyistenhívő sereggel zilhidzse hó 25-ik napján⁹⁴ Esztergom mezején tábornokot ütött.

A híd befejezése végett a nagyvezér a mesteremberek élére kirendelte a defterdárt és a szilahdár agát, ő maga pedig reggel és este személyesen kiszállt és ellenőrizte. „Ha valami baleset nem jön közbe, húsz nap alatt készen lesz.“ De a nagyszerű híd a nagy igyekezettel hála Istennek tizenkét nap alatt elkészült s moharrem hó 2-án,⁹⁵ hétfőn délben átért az ellenség partjára. Erre az oldalra hajókon már megelőzőleg átkelt négyezer főnyi gyalog katonaságunk. Úgy volt, hogy ama vár beje, a magyarok kutyája és feje, a Gargas⁹⁶ nevű átkozott egy kémeket küldött a hídhöz.⁹⁷ A kém két nappal a hídépítés befejezése előtt érkezett meg s miközben egy rájával beszélgetett, észrevette egy topdzsi (tüzér), aki véletlenül magyarul tudott. A rájá a lovasnak (a kémnek) azt mondja, hogy a híd csak egy hét mulva készül el; hogy az innenső partra egy-két ladikonként kevés katona kel át, tehát itt az alkalom, hogy a híd elkészülte előtt gyorsan ide érjete. A lovas távozása után a topdzsi azt a ráját megragadta, a vezér elé vitte és az esetet jelentette. A kém pedig gyorsan visszatért és a hitetleneknek sorjában előadta, hogy mit látott és mit hallott. A hitetlen Gargas pedig elérkezettnek vélte az alkalmat arra, hogy megrohanja a hídfőt, az ott levő embereket levágja és ott ágyúkat állítson föl, hogy az iszlamnak még szellője se hatolhasson kerületébe. Mialatt ő ezzel a szándékkal hatezer lovas magyar és ötvenezer gyalogos nemese és frencs hitetlennel hétfőn délben gyors menetben előre nyomult, Isten segítségével elkészült a híd s a nagyvezér késedelem nélkül kiadta a fermánt, hogy Buda, Bosznia, Anatolia, Aleppo, Ajdin, Szaruchan és Nikápoly, azaz Hüszein pasa, szerdár Ali pasa, Juszuf pasa, Gürdzsi Mehmed pasa és Ibrahim pasa önagyságak ejaletjükkal még azon éjjelen, estétől reggelig gyorsan átkeljenek. Ezek a magas fermánnak megfelelően reggelig átkeltek a tulsó partra, velük együtt még ugyanannyi önként vállalkozó gázi

⁹⁴ 1663 július 31.

⁹⁵ 1663 augusztus 6.

⁹⁶ Valószínűleg olvasás-hiba Forgas (Forgách) helyett. Az író a Forgách nevével is szójátékot szerkeszt.

⁹⁷ A párkányi csata történetére vonatkozólag l. az éppen itt leírt ütközetben török fogságba esett Auer János naplóját (közvetette Lukinich Imre, kiadta a M. Tört. Társulat, Budapest, 1923).

is átkelt. A hitvány átkozottak tervük szerint a híd befejezése előtt éjjeli rajtaütésre készültek és a hajnali ezán idején váratlanul a parton álló sátorokra csaptak. Az örvendetes gülbenk-i mohammedi⁹⁸ hangjára mindenki hamarosan lóra pattant, mert a vértanúk seregéhez sok igazhívó harcos érkezett; rabszolga és szabad ember oly sebesen jött, akár a tüzes villám. A hitért és birodalomért küzdő vitéz iszlam gázik, az igazhitűek serege meg se rezzent a hitetlenek ágyúja és puskája előtt, hanem úgy küzdött, mint egy oroszlán; és bár a letiporni való hitetlenekkel völgy és hegy zsúfolva volt, nem voltak képesek megmérkőzni a mohamedán sereggel és futásnak eredtek. Az iszlam sereg üldözőbe vette és kaszabolta őket, gyalogságuknak kapitányait, a fejeket és bogokat elfogta. A Gargasnak nevezett kéjenc ezen állapot láttára arra gondolt, hogy aki a széltől megmenti fejét, az megszabadul s ennek megfelelően futni kezdett. De csak kétszáz szerencsétlennel és sebesülttel tudott várába jutni; a többi kétharmad részben kardélre, a harmadik harmadrész fogságba és rabláncra került. Hála Istennek (hogy így történt). A nagyvezér önagysága annak, aki az első foglyot hozta, 50 aranyat ajándékozott; a másodikért 50 gurust, a harmadikért negyvenöt, a későbbiekért egyenkint negyven, majd harminc, majd huszonöt, majd tíz s végül öt gurust ajándékozott. Egyszerűen, a nyelvet és fejet hozó gázik nagyobb ajándékot kaptak, mint amekkorát reméltek. Összesen 120 kiske pénzt osztottak szét ajándékképpen, a pasákra pedig kaftánt adtak. Ferman adatott ki arra nézve, hogy az élve elfogott hitetleneket elhozóik a vezéri sátor előtt fejezzék le és hogy minden egyes koponyának egyik fülét vágják le és hozzák el. Mikor a ferman értelmében mindenki elhozta az egyik fület, ezeket összeszámlálták, ötezeröttszázhusz fül volt. Aki az öt gurussal nem volt megelégedve, az általa elfogott hitetlennek levágta a fejét. Háromszáz neves hitelent bezártak, harmincat a muhzir basinak adtak át. Az egyik hitetlen így szólt: Tizenöt kiset és ötven foglyot adok, de engem engedjetez szabadon. De ez⁹⁹ rá se hallgatva lefejezte. Néhány elszánt bajtárs utólag ment a haretérre s onnan néhány hitelent hozott, kik megsebesültek vagy a lovak patái alatt maradtak; ezeknek is megparancsolták, hogy a magukkal hozott hitetleneket öljék meg. Némely hős tíz kardesapással sem tudta megölni foglyát s e miatti szégyenében igen elszomorodott. Mikor a megölt hitetleneket a kocsi-basik levetkőztették, kinek a faránál, kinek a lábászáránál ötven-száz aranyat találtak; ezek így gondol-

⁹⁸ *Gülbenk-i mohammedi*: a mohamedán hitvallás.

⁹⁹ T. i. a muhzir basi.

koztak: „ha a török elfog minket, a pénzt nagyon szereti, hát odaadjuk neki a pénzt és megszabadulunk“. Mikor a janicsárok megneszelték ezt a zsákmányt, a kocsi-basikat elzavarták és ők maguk kezdtek keresni. Ötven darab kis és nagy dobot, összes hadiszerüket és zászlajukat elvették, ennyi hitetlen életének tekerese fölgöngyölttetett, sorskönyve befejeztetett. Az igaz hit hősei, kik a hit céljaiért áldozatul esve a hősi halottak palástját magukra öltötték és a szent hare levesét itták, csak mintegy ötvenen voltak.

Esztergomban tíznapi pihenő volt. E nagy győzelem után moharrem hatodik napján,¹⁰⁰ pénteken a nagyvezér önagsága átkelt a hídon és átment a dzsigerdeleni mezőn, melyen a hitetlenek egykoron táborát építették, hogy Szülejmán szultán elől az utat elzárják. A vezéri sátrat a mostani csata helyén állították föl és abban megszálltak. Mielőtt az iszlám sereg teljesen átkelt volna a másik partra, a megáradt Duna a híd két végét elragadta, úgyhogy a sereg átkelése megakadt. A budai pasa és a janicsár aga elegendő épületfát hoztak és miután a hídfőket kijavították, a sereg megkezdte az átvonulást és tíz nap alatt sok bajjal átkelt. Néhányan élelmiszerükkel együtt a vízbe estek, de kimásztak; némelyek el is pusztultak. A víz annyira kitódult a partokra, hogy a lovak nyergéig ért. A nagyvezér előre küldte Szerdár Ali pasát, Ibrahim pasát és Cserkesz Mehmed esztergomi bejt, hogy az Újvárba vezető úton egy kis hidat verjenek. Ezek előrementek, a híd készítése közben a vízben gázlót találtak s azon átkeltek a túlsó partra. Mikor a hitetlenek látták, hogy átkelnek a vizen és hidat építenek, a hídfőhöz ágyút hoztak; de közben a janicsárok és a pasák a hitetleneket hátra fogták. A hitetlenek azzal az okkal, hogy „a török hátra fogott bennünket“, ágyúikat magukkal vitték és a vár előtt egy nagy bástyába szöktek.

Ez a híd három nap alatt elkészült s minthogy a szárazon sok mocsár volt, még egy másikat is csináltak. E két híd elkészülte után kiadatott a paranes, hogy a sereg keljen át a szemközti partra. A katonák hol a hídon, hol a vízben gázolva keltek át. A hitetlenek a síkságra vizet eresztettek.

Esztergomtól Újvár tízórai út. A rónát víz lepte be, egyes helyei mocsárrá alakultak; a víz néhol a nyeregig, néhol a kengyelvasig ért. Ennek következtében leírhatatlan fáradtságot kellett elszenvedni.

A nagyvezér moharrem 8. napján¹⁰¹ Dzsigerdelenből útnak indult és hatodfél órányira megállapodott egy helyen, melynek átellenében az iszlám sereg az imént egy falut elpusztí-

¹⁰⁰ 1663 augusztus 10.

¹⁰¹ 1663 augusztus 12.

tott. Innen Újvárig egy órai út maradt. Azt a bajt és szenvedést, amit a hidakon való átkelés közben kétszer tizenöt nap alatt elszenvedtek, nem lehet leírni. Az említett helyen egy okka . . . . .¹⁰² tizennyolc, egy okka pekszimet harmincöt akcsén kelt.

Szerdár Ali pasa a vár közelében még egy hidat veretett s azon átkelve hírül adta a nagyvezérnek: „Szultánom! Egy síkságra érkeztünk; a hídon átkeltünk és állásokat készítettünk; amely részről tetszik, az állásokba be lehet vonulni, de késelem nélkül jöjjön.“ A vezér pedig hétfőn a várral szemközt közel eső helyén megállt, az Ali pasa által készített híd mellett egy széles hidat veretett. Bár a hitetlenek ennek készítése közben tömérdek ágyút lőttek feléje, Isten kegyelméből senkinek nem esett baja. Bizonyos számú katonaság még a híd befejezése előtt tutajjokon átkelt; a hitetlenek kivonultak a várból és mielőtt még nagyobb sereg átkelt volna, rohamot intéztek ellene. Mindkét részről hevesen harcoltak s néhány ember mindkét részről elesett. Végre a hitetlenek vereséget szenvedtek és megszaladtak. Szerda éjjelen kötelek segítségével tutajt készítettek s ezt kipadlózták. Ezen húsz oda janicár átkelt a másik partra és bevonult az állásokba. Szerdán a nagyvezér díszmenetben a kis híd közelébe vonult; itt egy-napi pihenőt tartottak.

Eger védőrsége azt az utasítást kapta, hogy Újvár alá jöjjön. Távozását a hitetlenek megneszelték s azt gondolva, hogy megjött az alkalom, mert Eger vára védtelenül maradt: Eger megrohanására indultak. Útközben az egri védőrséggel találkoztak és ezzel megütközvén, vereséget szenvedtek. E győzelem híre nagy örömet okozott.

Kiadatott a parancs, hogy moharrem 12-én¹⁰³ a sereg keljen át a túlsó partra. Pénteken a nagyvezér is átkelt a hídon és a vár nyugati oldalán egy nagykiterjedésű síkon megállt. A sátraktól a föld színe nem is látszott, a zöld, fehér, kék, piros és sárga sátrak, mindmegannyi virág lepte el a földet, a lándzsák szinte hegyet alkottak:

A földet betakarták a sátrak,

A mező jázminnal volt tele.

A hitetlenek látták, hogy varusaik éppúgy nem tudnak ellenállni a rumi hősök rohamának, ahogy a pókháló sem akadályozza meg röpkedésében a fönix-madarat, ezért varusaikat, melyek egy-egy városhoz hasonlítanak, fölégették, asszonyaikat pedig mindenkinek szemeláttára tűzbe dobálták. Ők ma-

¹⁰² Kitéltetlen; lehet, hogy kenyérről van szó. *Pekszimet* = kétszersült.

¹⁰³ 1663 augusztus 16.

guk az erős belső várba menekültek és elhatározták, hogy a világ minden tüze ellen ítéletnapig ellenállnak.

Az említett hó 12-ik éjjelén¹⁰⁹ bevonultak az állásokba. Azon a napon, mikor a nagyvezér a vár alatt megszállt, az összes agáknak és alantasainak nyomatékosan lelkükre kötötte, hogy ez éjjel készen legyetek. Amint leszállt az éj, a nagyvezér Istenben bízva, a szent harcokról szóló Korán-verseken elmélkedett, imádkozott és habozás nélkül az állásba ment. Kezébe ásót vett, ásta a földet, minek láttára testvéreiben is megrezdült a bátorság izma és ők is ásni kezdtek. Erre a többi alantas is nekibuzdult. A nagyvezér az ágyú kötelébe is belekapaszkodott és azt is húzta; amint az ő iparkodását látták, mindenki nekifeszült és kénytelen-kelletlen dolgozott. Ha a fej megmozdul, a láb hozzá alkalmazkodik.

Ali pasa bevonult a neki kiosztott esapattest állásába s a janicsároknak ezt üzenté: „Ha majd állásainkba húzzuk az ágyúkat, azt nektek megüzenjük: ti a ti oldalotokon majd kiáltásotok a mohammedi szózatot, hogy az ágyúkat hirtelen behúzhassuk az állásainkba, míg a hitetlenek veletek lesznek elfoglalva.“ Miközben a janicsárok azt az időt várták, amikor majd harsogni fogják az imát, Isten a maga végtelen kegyelmével váratlanul az igaz hit harcosainak segítségére jött akképen, hogy moharrem hó 17. éjjelén¹⁰⁹ holdfogyatkozás állt be. Az „allá ekber“ elharsogását fölöslegessé tette. Mikor az igazhívó harcosok észrevették ezt az isteni kegyet, a baljemező ágyúkat az állásokba vontatták. Isten rendeléséből ekkor a hold ismét kivilágosodott és ragyogott, mint az előbb. Miközben a hitetlenek abban reménykedtek, hogy a törökök az ágyúkat nem vitték az állásokba, éj idején váratlanul ágyúzni kezdtek a várat, majd hirtelen meglepetésükben Ali pasa szakaszán a vár bástyáira rohantak és hareba elegyedtek.

Ezen éjjelen Juszuf pasa és Kaplan pasa a saját szakaszán az állásokba vonult és amint ágyúzni kezdte a várat, a szorongatott hitetlenek majd erre, majd meg arra az oldalra mentek s ágyúval, puskával lődözni kezdtek. A kilőtt ágyúgolyók öt, tizenegy és tizenöt okkások voltak, ennél nehezebb nem volt.

A holdfogyatkozás alatt a janicsárok állásaikat közelebb vitték a várárokhoz. Amint a várat mind a négy oldalról körülfojták, a maga helyén mindenki kifejtette erejét, napról-napra hallatszott a csatazaj s minden nap kora hajnaltól késő

¹⁰⁹ A török bizonyos megnevezett nap éjjele alatt azt az éjszakát (és estét) érti, amely a megnevezett napba átvezet. Jelen esetben tehát 11. és 12-ike közötti éjjelt érti, mely 1663 augusztus 15-16. éjjelének felel meg.

¹⁰⁰ 1663 augusztus 20-21 éjjele.

estig tartott a küzdelem és a lárma. Rum-országától egészen Damaszkuszig minden hadtestnek hat baljemez és több sahi zarbuzan-ágyúja ama fattyúk ellen irányított s a villámtermészetű, menykőhatású, sárkányvérű ágyúk a vár ellen állítottak. A négy világtáj dübörgéssel telt meg, egy ideig se hallani, se látni nem lehetett. Minden nap hajnalhasadás-tól késő estig folyt a harc. Egy oldalról az egész mohamedán sereg felváltva éjjel-nappal földet hányt és hegymagasságban tolt a várhoz s az állásokat és azt a földtömeget a vár árkához vezette. Két árok volt. Egyet a bástya belül ástak ki s földjéből mellvértet és állást készítettek s harcosokat helyeztek beléje. Az árok szélére hosszú karókat vertek be, ezek végére ismét hosszú hegyes ásókat erősítettek, rájuk és eléjük hegymagasságra földet hánytak, de ezen puskák számára lőrésüket hagyták. A vár előtt egy tíz rőf széles és három láb meg négy arasz mély árkot ástak s ebbe a Dunából vizet vezettek. Így ez az árok igen terjedelmes volt és vízzel volt tele. Három irányból egyszerre földet vezettek a vízbe, melyet kuburnak neveznek. Két oldalról védet készítve s azt fölfelé építve, zsákokkal úgy elkészítették és oszlopokkal meg cövekekkel úgy megtámasztották, mint egy utcát. Oldalaira földdel töltött zsákokat, tetejébe földet raktak; olyan kuburt készítettek, hogy egymás mellett kilenc elszánt ember tudott benne mozogni s a hitetlenek puskákkal hasztalan lőttek rájuk.

Moharrem tizenhatodik napján¹⁰⁶ éjjel a janicsárok állásaikat a várárok elé tolták; amint nappal az állást készítették, a muhzir aga oldalán hat részeg hitetlen a bástyából kijött és feléjük tartott. A janicsárok kiléptek az állásból, elkiáltották a tekbirt¹⁰⁷ és a hitetlenekre rohantak. Amint ezt a budai katonák észrevették, ők is előre törtek. Ennek nyomán háromszor megrohamozták a bástyát és mivel a hitetlenek nem bírtak ellenállni, a bástyát odahagyták és a hídon át a várba menekültek. De valamennyien nem fértek el egyszerre a hídon, sokan a vízbe estek, mások puskájukat dobták a vízbe s úgy menekültek a várba. Mivel a vár mindkét oldalán oldalazó ágyúk álltak, Isten rendeléséből meglehetősen sok igazhívó gázi ivott a vértanúság sörbetjéből s végül boldogan elérték céljukat. Kétszáz ember megsebesült; ezek a nagyvezér elé jöttek és ajándékokat kaptak.

A bástya belsejében három akna volt. Mikor az a hat hitetlen a bástyából kijött és hirtelen a katonákra rohant, Isten kegyelméből az aknákról megfélemedtek és csak életük megmentésére gondoltak.

¹⁰⁶ 1663 augusztus 19—20. éjjele.

¹⁰⁷ A tekbir: allah-ekber „az Isten nagy“.

Az említett hó 17. napján¹⁰⁸ csütörtökön hajnalban három hitetlen a várból lebecsátkozott, hogy Zrinyinek levelet vigyen. A végzet úgy rendelkezett, hogy a seregből egy pajtás a vár tövében görögdinnyét meg uborkát evett s a bicskáját ottfelejtette. Bicskájáért visszamegy a vár tövébe, hirtelen meglátja, hogy a várból három hitetlen leereszkedik. Mikor észreveszik, kettejük belép a vízbe s elszalad; de a harmadikat elfogja és a nagyvezér elébe viszi. A vezér ezt kérdezte a hitelentől: „Mért mentetek ki a várból?” A hitetlen ezt felelte: „Azért, hogy Zrinyihez menjünk és levelet vigyünk neki, hogy jöjjön a várhoz és hozzon segítséget. Két társam a levéllel megmenekült és elment. Én fogságba estem.” A vezér megkérdezte, hogy hány ember van a várban. A hitetlen azt felelte, hogy ötszáz nemcse, négyezer magyar és hatezer rájá; de ezek közül sok elpusztult.

Az említett napon Ali pasa szakaszán a hitetleneknek egyik ágyúját lerántották a földre. Juszuf pasa is lehúzott egy ágyút.

Csütörtök éjjelén¹⁰⁹ a nagyvezér hadtestében földet kezdtek előrehányni. A nagyvezér és két testvére személyesen hányt a földet. Mikor a hitetlenek látták, hogy e napon a sáncokat előre tolják, fölhagytak az ágyúzással és a várfalakra zászlókat tűztek ki. De a zászlók kitűzésének komolyságában nem bíztak s ezért még hevesebben ágyúzni kezdték a várat. Látván, hogy a zászlók kitűzésének nem adnak hitelt, a vár felé viszont hegymagasságú földtömeg közeledik, a hitetlenek reményvesztetten harcolni kezdtek. Mivel ágyúgolyóik elfogytak, a földet megszírozták, mintába öntötték és ágyúgolyó gyanánt használták. Mikor összes ágyújuk hasznavehetlenné vált, megmaradt két ágyújukat majd erre, majd arra az oldalra hozták és úgy használták.

Minek nyujtsam a szót: az említett módon sok baj és küzködés árán egy hónap alatt nagynehezen sikerült a vár tövéig nyomulni. E munka közben számos vitéz ivott a vértanúság sörbetjéből.

Elsőnek az Ászáf-bölcsességű pasa önagysága csapatával együtt személyesen kezdte meg a földhányást s éjt-napot pihenés nélkül, megfeszített munkával az állásban, aknában, földben töltöttek el azon nemes mondás tartalma szerint, hogy „amit akar az ember, azt meg bírja csinálni; amely kaput ki akarja nyitni, azt ki tudja nyitni”; ennek megfelelően megállás nélkül fejtették ki minden képességüket.

Moharrem végén¹¹⁰ Biko Ali pasa egy kubur készítése

¹⁰⁸ 1664 augusztus 21.

¹⁰⁹ Tehát a szerdáról csütörtökre átnyúló éjjelen.

¹¹⁰ Moharrem utolsó napja 1663 szeptember 3-ára esett.

közben ebbe belépett, hogy fölülvizsgálja embereit és utasításokat adjon. A hitetlenek észrevették, hogy a kubur az árokhoz ért, lövöldöztek rá és a végzet rendelkezéséből az egyik golyó Biko Ali pasát a combján érte, majd átment a bal oldalára és itt a combjában megakadt. Kedden lefeküdt és másnap hajnaltájt meghalt. A felséges Isten irgalmazzon neki.¹¹¹ Nagy szolgálatoakat tett. Néhány nappal azelőtt még így szólt a barátaihoz: Öregapám öregapja hősi halált halt, mikor egy szultáni hadjáratban részt vett. Apám apja is Budán halt hősi halált. Apám Esztergomban esett el, remélem, hogy én itt leszek a hit vértanuja, de halálom előtt szeretném még ezt a kuburt befejezni.

Helyébe a jobbszárny alajbeje lett szófiai pasa.

Szafar hó 4-én¹¹² pénteken boldogító szultáni kézirat érkezett. Az igazhívó gázik üdvözlése után áldást küldött. „A hozzánk küldött örvendetes híreknek rendkívül örvendtünk.“ Elrendelte, hogy az a holmi és rabszolga, amit ezután a hídon túl szereznek, azé legyen, aki szerzi; felülvizsgálat és ellenőrzés ne legyen. „Nekem csak a vilájetet szerezzétek meg.“

Az említett hó ötödik éjjelén Ali pasa hadtestéhez tartozó janicsár hős felkúszott a várfalra és a hitetlenek egyik ágyúját ledobta. Másnap a vezér színe elé jött és háromszáz gurust kapott ajándékol.

Hetedikén¹¹³ megparancsoltatott, hogy a kjátibok két zsákot töltsenek meg patronnal¹¹⁴ és adjanak át a defferdárpasának.

Az említett hó harmadik napján heves szél támadt, a port a levegőbe kavarta és több sátozt földöntött; később jégesőhöz hasonló zápor kerekedett, melyre a viharlátott öregek is azt mondták, hogy olyan záport világéletükben nem láttak. Amint az eső áthatolt a sátrakon, eláztatta a ruhát és az egész sereg esuronvíz lett. Mikor e vár felé közeledtek, két-három napon át Isten rendelkezéséből esett az eső s az említett zápor másnap estig zuhogott. A hitetlenek pedig kikiabáltak a várból, mint a szamarak és sokáig ezt ordították: „No látjátok törökök, ennek a vidéknek esője és szele olyan, mint a víz-özön. Hát a telet is ehhez képest képzeljétek el. Ha majd egy hónap mulva e síkot ellepi a tenger, titeket pusztá horoggal kiverünk innen.“

¹¹¹ Ugyanazon áldást egyszer arab és egyszer török nyelven írja.

¹¹² 1663 szeptember 7-én.

¹¹³ 1663 szeptember 10.

¹¹⁴ A szövegben „fiski“. Egy szóval se mondja, hogy mi célból.

Hetedikén, az ősz első napján¹¹⁵ éjjeltől esthajnalig heves szél fújt és eső esett.

Szafar nyolcadikán a szpahik agája, Szun-ullá, Isten rendeléséből az állásban hősi halált halt.

Kilencedikén¹¹⁶ ikindi után a nagyvezér az állásba ment és a reisz efendit és ennek sógorát, Ibrahim pasa nikápolyi bejt kivégeztette.

Az említett hó tizennyolcadik napján Juszuf anatóliai pasa roham közben hősi halált halt és mielőtt a vár falához értek volna, löbb esorbadzsi, alajbej és szerdongeesti-aga fejét vesztette.¹¹⁷

A megszállás harmincötödik napjától a harminennyolcadik napig leírhatatlan döntő harc folyt; de a vár is oly szilárd, hogy azt jellemezni képtelenség. A vár külseje téglá és mész, belső része húsz rőf széles, magasságban az egek csúcsáig ér. Hatszögűen van építve, minden sarkán földből épült, megerősített bástyája van. Ezekre mindenütt még földet hánytak. De Isten segítségével sárkányhoz hasonló haljemez-ágyúink a vár falait szétrombolták, ágyúit elhallgattatták s a házakat a várban lakó hitetlenek fejére döntötték. De azon a földtömegem rést ütni nem volt lehetséges. Ennélfogva az aknászok lapáttal alulról buzgón kivájták a földet, belülről oszlopokkal kiboltozták, azután nafta-olajat és száraz takarmányt raktak rája és meggyújtották. Az egek csúcsáig érő földtömeg erre leomlott a porba. Isten kegyelméből a diadalt jelentő résen átragyogott a közeli hódítás sugara. Az említett három napon át ismételten rohamok voltak s a csata hősei több ízben fölhágtak a vár falaira. A bennlevő átkozottak lemondtak életükről s kénytelenségből minden erejük megfeszítésével óriási fölszereléssel várakoztak a réseknél. Puskával, alabárdal és naftával szerkesztett védműveiket a gázik ellen irányították, a gázik pedig karddal, lándzsával, nyíllal és bárdal küzdtek. De az élő Isten végzéséből a hódítás nem ezen napokra volt meghatározva. A győzelemhez szokott gázik szemében föltűnt a nemes ájlet: „a türelem sikert terem“ s annak szellemében, hogy a „jókor végzett dolgok eredménye a maga idején jelentkezik“, a vár tövében levő állásaikban megállapodtak; azt is fontolóra vették, hogy „a vállalkozás és a győzelem a keresztények rovására van eldöntve“. De belátták, hogy ez még nem az az idő, mikor a győzelem bimbójával a meghódítás rózsa-ja kinyílik és hogy „a sietség hiba és

¹¹⁵ 1663 szeptember 10. Tehát ez a nap volt az ősz kezdete: a téli évszak napjait ettől kezdve számlálták.

¹¹⁶ 1663 szeptember 12.

¹¹⁷ Szójáték: szerden gecsti agalari szerden gecstiler.

sereget, hogy készüljön a rohamra. A hódítás menyasszonyának erei a szent hare hozományát előkészítették.

S bejeinek hátáról mégis csak lerántják a szétmálasztják erős gyökerét, kitüntetés palástját.

A mi oldalunkon a mohamedán sereg ömlött, mint a hegyvidéki patak és zúgott, mint a tavaszi felhő; villámszerű kardjaikat kezükbe véve várakoztak a rohamot elrendelő parancsra. A tévelygőnek bélyegzett s négy fal közt vergődő hitetlenek nem találtak más módot a menekülésre, mint a kegyelemkérést. Hogy szennyes lelkeiket megmentésük, kegyelmüket és fehér zászlókat tűztek ki. A nagyvezér ónagyságának közbenjárásához folyamodva a megbocsátás kapuján kopogtattak s irgalmat és szánalmat kértek. A diadalmas ellenségölő s ragyogó tehetségű győző Isten rendelése, a próféta hadisz s az ősi padisáhi törvény szellemében intézkedve, annak alapján, hogy „a megbocsátás a győzelem alamiznája“, továbbá ezen mondás szerint, hogy: „bocsáss meg az ellenségnek és légy hálás az Istennek“, a vár lakosságának a kegyelem palástját adományozta. Menedéket nyújtó bástyáira azonnal kitűzték a diadalmas szultáni lobogókat, a kegyelmet kérő hitetlen csoportnak pedig kétnapi határidőt adtak arra, hogy a sebesülteket, gyermekeket és asszonyokat az útra előkészítsék.

Szafar hó 22.¹¹⁸ napján szerdán délben kegyelemmel megmentették szennyes életüket, a várból kivonultak, az igazhívők pedig bevonultak a várba. „Az igazság megjön, a tévelygés megfut“ igéi értelmében, hála a fölséges Istennek, a ragyogó hit megjelent s a tévelygő hitűek eltűntek. A várbeli gonosz szándékú ármányos hitetleneket, összesen ötezer magyart, nemcsét, frencsét, tótot és horvátot, kétezernyi sebesültet, kinek vagy a lába, vagy a keze hiányzott és tizenötezer asszonyt és gyereket megbízható katonákkal elvezettek a Duna egyik szigetére, a komáromi szigetre, melynek hossza háromnapos járás. Ezen át Komárom várába mentek, de több mint négyezer rájá a zimmet¹¹⁹ alá vetette magát és helyén maradt. A vár belseje tele volt hullákkal, mert az ágyútól és puskától elpusztított több ezer holttest számára temetkező hely sem volt; a várat ezektől megtisztították, a hullák a férfiak tanyája lettek s farkasok, madarak és vadak lakomáztak rajtuk.

Ezután a vár megrongált helyeit az előbbinél jobb álla-

¹¹⁸ 1663 szeptember 25.

¹¹⁹ Török kincstár javára szóló adózás, adórendszer. Aki elfogadja, zimmi a neve.

potba hozták, árkaik kitakarították. Benne nagyszámú fölszerelést zsákmányoltak. Eddig hetven-nyolevan különös szerkezetű ágyúja volt, most még többet helyeztek beléje. Két kumbara-ágyújuk és több oldalazó-ágyújuk volt. A vár képe hatszögben, egymással szemben tizenkét ollóra volt megszerkesztve és fölépítve; mesterének mintaszerű munkája volt és kőépítkezése miatt az ügyes építőmérnökök elálmélkodtak rajta. Kellő számú mohamedán sereget helyeztek beléje. Hála Istennek, ezen, annyi idő óta balgahitűek által lakott esodálatos városban élénékelték az ezánt s a gonoszak harangjainak hangja az igazhívők boldogító mohammedi szózatára változott át. A hitetlenek templomai és a barátok kolostorai mecsetekké és az igaz hit kiválóságainak medreszeivé alakítottak. Hála a felséges Istennek, az említett váron kívül a gonosz szándékú arcátlan császár híres várai közül húsznál több, jobbagyaival, falvaival, városnak tekinthető varusával és külső erődjeivel elfoglaltatott; pedig mindegyikük a gonosz szándékú hitetlenek birodalmának egy-egy kulcsa és a komisz hitetlenek menedékhelye volt. A bennük levő pusztulásra kárhoztatott hitetlenek a mohamedán sereg fensége és hatalma elől a tévelygés sivatagába bujdosnak. Némelyiknek népe szétszóródott a sivatagban, avagy a hegyek között, mint a medve-csillagzat képe, némelyiké a pasa öngagságának lábához borulva könyörgött kegyelemért.

Az említett vár az egész vilájjel, környékével, egész láthatárával és minden tartozékával a nagyhatalmú birodalom tartozéka lett.

Buda és Pest közelében Novigrád nevű vár egy hegyormon épült; vezetője volt a kis és nagy bűnöknek s a környék hitetlen fattyainak fészke.

A szélrohamban szálló sólymok,
Melyek harc végett jöttek e világra
Ütötték föl benne tanyájukat,
De ezt a tanyát nem máshonnan hozták.

Erejükben bizakodva nem akartak meghódolni. A nagyvezér tehát öt-hat baljemez-ágyúval Kaplan pasa¹²⁰ öngagságát az anatóliai ejalet erejével, az arab csapatokat és tíz odával a szamszondzsi basit rendelte ki ellenük. Ez megbízatása szerint a vár ellen vonult, azt körülzárta és néhány nap alatt egyes helyein alaposan megrongálta. De mivel a tél közeledett,

¹²⁰ Magyarországi szereplése fényes hírt és jövőt szerzett neki. Köprülü Ahmed nagyvezér a hűgát adta feleségül, a szultán flottáját bízta rá. Erdemeit a velencei (krétai) háborúban szaporította. Hat évi kapudanság után a lengyel hadjáratban Lemberget foglalta el. Másodszeri kapudansága idejében, 1680-ban halt meg. (Kámusz V. 3601 l.)

a nagyvezér semmi halogatást nem tűrve, személyesen vonult a vár ellen. Közeledésének hírére a hitetlenek szívét elfogta a félelem s a várat kénytelenségből átadva, az a szultán birodalmához kapcsoltatott.

Ezután a mohamedán sereg újvári táborozása közben, moharrem hó 24.¹²¹ napján, szerdán megérkezett gázi Ahmed Giraj szultán, édesfia a tatár chán önagyágának, aki a kipcsak földön az oszmanli szultánok védnöksége alatt saját nevére pénzt veret és chutbet mondat.¹²² Vele jött vezére Kalgaj és Jali agája, több hírneves gázi mirza, nyolevanezer szélgyorsaságú, áradatszerű tatár, továbbá a világias felfogású kozák hetman, a hit ellensége, ötezer sárkányszármazású lövésszel s végül Havasalföld és Moldva bejei harmincezer puskával, nyíllal és karddal fölszerelt gyalogossal és lovassal. Miután a nagyvezér önagyágával találkozott, nagy vendégséggel, kaftánokkal és kinek-kinek rangja szerinti megkülönböztetéssel tüntették ki s amíg a mohamedán sereg az említett vár elfoglalása végett fejtette ki erőit, ők (vezéri) engedéllyel a hitetlenek országába a négy világtáj felé elportyáztak. Három nap alatt egy hónapra való területet jártak be s a szultáni táborot fogollyal, értékekkel, marhával és mérhetetlen zsákmánnyal töltötték meg. Majd újból a tévelygő hitű országokba rontva, százezernél több hajadont, ifjút, aszszonyt, leányt és kozákat fogtak el, úgyhogy az egyes sátrakban számtalan embernek két-három, öt-tíz, sőt húsz foglya volt.

Szafár hó 22-étől,¹²³ szerdától kezdve péntekig a templomot dzsámivá alakították át és a kardos emir, a parancsnokló vezér a pénteki ima elmondása után a felséges padisah önagyágához válogatott finomságú kifejezésekkel és méltóságához illő fogalmazással feth-námet szerkesztett és a hitért vívott tündöklő harcot ragyogóan jellemezve, azt gyors hírnökkel elküldte.

Ha ezer tollat szednének össze, ezredrészét sem lehetne megírni. Négy fala és alapzata erős, csak a tetején lehet bejutni. Aki kereste, nem találta párját s ha nem hinnéd el,

menj, nézd, keresd, találd meg.

Itthon a nép a dzsámikat járta és az Úr Istenhez könyörgött, hogy a mohamedán sereget diadalra segítse, a hit ellenégeit pedig sujtsa le. Abban a reményben, hogy ma-holnap boldogító híren örvendezhetnek, bensőséges könnyeket hullat-

¹²¹ 1663 augusztus 28.

¹²² Az író kiemeli a mohamedán felfogás szerinti szuverén hatalom e két föltételét; *chutbe* a pénteki imában a szuverén uralkodóról szóló megemlékezés.

¹²³ 1663 szeptember 25.

tak, a kereskedők pedig lámpásokat és játékszereket szereztek be az ünnepélyhez. Már jó ideje váraoztak a kedvező hírekre s hogy a váraozási idő így megnyúlt, az ősz pedig közeledett, mindenki reményét veszve aggódott. Éppen ekkor. rebi-ül evvel clojén¹²⁴ érkezett meg a nagyvezér feth-námeja a szultánhoz. A nép vigadott és parancs szerint az ünnepegekre készült. A felséges padisah a kapudzsik ketchüdájával Juszuf agával a nagyvezérnek egy chilat-i fáchiret, egy művészi tollbokrétát és drágaköves kardot, Ahmed Giraj szultánnak, a tatár chán fiának pedig szintén egy chilat-i fáchiret és kardot, a többi pasának rangjuknak megfelelő chilat-i fáchiret küldött.

A nagyvezér ezután az elfoglalt várak szükségletét látta el, majd visszatért Belgrádba, hogy ott átteleljen. Állomásról-állomásra Belgrádba ért s itt a bölük-szpahiknak meg az anatóliai tímárosoknak és szpahiknak engedélyt adott, hogy telelésre vilájetjeikbe térhessenek; de meghagyta nekik, hogy tavaszra újra megjelenjenek. Ő maga Belgrádban telelt és a tavaszi hadjáratra irányuló előkészületei közben hallotta a hírt, hogy a Zrinyi nevű hitetlen pünkösd elején az észéki hídhöz nyomult és ezt fölgyújtotta. De a nagy távolság és a tél zordonsága miatt nem lehetett segítséget nyújtani. A híd elégett, a segítség a tavaszra maradt. A Zrinyi nevű hitetlen pedig abban bizakodott, hogy sok idő kell ahhoz, míg a török a hidat fölépíti és megjelenik s azt hitte, hogy ennél jobb alkalom nem jöhet és ostrom alá vette Kanizsát. A nagyvezér e hírre késlekedés nélkül tizenegy nap alatt Belgrádból Szigetvárra érkezett, innen sietve Kanizsa alá nyomult, az ellenséget megverte, több ágyúját és főszerelését zsákmányul ejtette és a várat fölmentette.

A hitetlenek harmincyolc napig ostromolták a várat. Itt az élelem száz akeseba került és minden más ehhez arányult.

Ezután a Zrinyi által Kanizsával szemközt béke idején épített vár ellen nyomultak, azt Isten segítségével rövid idő alatt elfoglalták és földig lerombolták. Ezután Zrinyinek Rába nevű szigete ellen indultak, közben az útba eső várakat és falvakat kirabolták s a tizenhetedik napon a sziget egy gázlójához értek. A mohamedán seregből mintegy tízezer ember átkelt a másik partra s a hitetleneket hétszer megtámadva, öt-hatezer hitelent levágott. Jóllehet az igazhívők hevesen harcoltak, a győzelem fokról-fokra a hitetlenek javára mutatkozott. Ezért a mohamedánokat a vereségtől való félelem szállta meg s mindenki a gázló felé menekült. Futásuk

¹²⁴ E hó elseje 1663 október 3-ra esett.

közben a hitetlenek lépésről-lépésre követték őket, majd a gázlónál hirtelen rájuk rohantak. Minthogy a gázló szűk s az átkelés egy tömegben lehetetlen volt, a mohamedán sereg a vízbe szorult s ezerhetven előkelő és közember megfulladt. De a hitetlenek kezétől egy ember sem halt meg.

A Korán-versek megállapítása szerint a vízbefúló is a hitvértanuja. Az is az Isten rendelése, hogy a hitetlenek több ízben győzzenek s hogy az iszlám sereg vereséget szenved. Maga a próféta — áldassék neve —, úgyszintén jeles követői és az erényes ősök — teljék bennük az Úr öröme — többször vereséget szenvedtek. Különben is a jelen században vereséget szenvedni valami hihetetlen dolog-e? Tegyük föl, hogy az igazhitűek mindig legyőzték volna a hitetleneket. Ez esetben a hitetlenek sohase szálltak volna szembe a mohamedánokkal, hanem kénytelenségből elfogadták volna a dzsizije-adórendszert¹²⁵ és meghódoltak volna. Igen, de később a szent háborúval nyerhető kegyelemben és a vértanúság érdemében hiány állt volna be... A mellett a felséges Isten az egész világ Istene és nemcsak a mohamedánoké. A hitetlenek túlhatalma a gondviseléstől ered: jóllehet az igazhívők Isten kegyeltjei, a hitetlenek pedig ellenségei, (a gondviselés) mégis megengette, hogy a győzelem több ízben a hitetleneké legyen és hogy az igazhitűek legyőzessenek. Pedig elég hatalmas volna ahhoz, hogy az igazhívőkkel a hitetleneket megveresse; de az Isten csapásokkal, az akarat és a türelem fejlesztésével akarja az igazhívőket erősíteni. Egy szent költemény is azt fejti ki, hogy a küzdők hitük és türelmük jutalmául érdemlik ki a mennyországot.

Ámbár Isten rendeléséből ezen évben valamelyes vereség érte a mohamedán sereget, negyven-ötven (ellenséges) palanka és ezernél több falu mégis porrá égett, harminc-negyvenezer hitetlen elpusztult, negyven-ötvenezer pedig fogságba került.

Isten rendeléséből a hitetleneket félelem fogta el; azt mondogatták, hogy a törökök számában egy-kétezernyi hiány majdnem csak annyit jelent, mint a tengerben egy pohárnyi víz. „Néhány török megölése után talán csak nem bocsátkozunk döntő küzdelembe? A múlt évben is hány vilájetünket pusztított el! Ezekből nap-nap után kifogástalan segítséget merít. Ha a jövő évben így folynak a dolgok, a török egészen a fővárosunkig nyomul.“

Ezek alapján siettették a békét és a kapu ketchüdának levelet küldtek. Ezt a levelet díszes tokban a nagyvezérhez hozta és átadta. A nagyvezér ráállt a békére, a maga

¹²⁵ Dzizije a birodalmi kincstár javára a nem-mohamedánok által fizetett fejadó. Mint adórendszer ugyanazt fejzei ki, mit a zűmmet (l. fentebb).

részéről ahdnámét állított ki, az ő levelüket pedig a padisah ő felségéhez küldte.

Az elhunyt Szülejman szultán tizennyolc évi folytonos hadjáratban sok vilájetet foglalt el, míg az ellenség meghódolt és békét kötött. Hála Istennek, a mostani padisah uralma alatt a huszadik hónapban az 1075. év rebi-ül evvel havának hetedik napján,¹²⁶ pénteken, Szülejman szultán békéje alapján béke kötöttett s másnap útra keltek Belgrád felé.

*

A munka befejező része az uralkodók erkölcsi érdemeinek ismertetése után a keleti stilszták modorában IV. Mehmed uralmát jellemzi. A zárófejezet a szeraj udvarnépéről szól, legrésztesebben a szultán közvetlen környezetében szolgáló gülamokról, tehát arról a csoportról, melybe az író tartozott. Foglalkozásuk ismertetése után felsorolja korának leghíresebb tudósait, kiemelve saját testületének, a szeferli odának kiválóságait. Művét egy fohással fejezi be, aztán közli nevét és munkája befejezésének idejét.

Dr. Fekete Lajos

¹²⁶ 1664 szeptember 28-án.